

КВАРТАЛЬНИК ВІСТНИКА

МІСЯЧНИКА ЛІТЕРАТУРИ, МИСТЕЦТВА,
НАУКИ Й ГРОМАДСЬКОГО ЖИТТЯ

Р. КЕРЧ

ФРАНКО
ВОЖД ЕСПАНЦІВ

ЛЬВІВ

1937

Ч. 2

ВІСТНИК

Передплата на „ВІСТНИК

в краю вносить:

квартально — зл. 6.60; піврічно — 12; річно —
платні згори. Ціна окремої книжки — зл.
Для заграниці: річно зл. 30 або рівновартість в
жій валюті.

Квартальника Вістник

в 1937 р. вийде, як дотепер, 4 книжки в рік
від зл. 1 до зл. 2.

Річна передплата вносить зл. 4 платних згори.

Для закордону зл. 5.

Річна передплата „Квартальника“ для передплатників
„Вістника“ вносить половину.

А Д Р Е С А: Львів, Чарнецького 26 м. 21.

ЧЕКОВЕ КОНТО 500.3

ФРАНСИСКО ФРАНКО

Р. КЕРЧ

ФРАНКО — ВОЖД ЕСПАНЦІВ

Л Ъ В І В

1 9 3 7

Квартальник Вістника ч. 2 (14)

I ВДАЧА ЕСПАНСЬКОЇ НАЦІЇ

Еспанія найбільше незнана й найменше зрозуміла для світу з усіх західно-європейських держав. Се лежить до певної міри в масі противенств, які ся країна криє в собі. Країна, яку на протязі історії опановували — мілітарно чи культурно — фенікійці, греки, Картагіна, Рим, візиготи, а на протязі VIII-XV століть араби. В психіці еспанської нації вписувалися по черзі елементи тих ріжних культур та рас — на те, щоб остаточно викристалізувати тип, хоч і чіткий, але безперечно инший від решти Європи. Пересада, коли кажеться у Франції, що за Пірінеями починається вже Африка — але всеж є Пірінейський півострів окреим світом для себе.

Щось особливо питоменного й загадкового. Важко збагнути чужинцеві істоту Еспанії, але коли трохи тільки приглянутися характерові еспанця і духовим та матеріальним обставинам його буття — дивуватиме нас богацтво величавого й небувалоого, що його відкриємо. Еспанія не є країною радощів — вона поважна, може навіть понура.

Лицарськість і готовість жертвувати життям — ось дві головні прикмети, що на них натраплятимемо раз-в-раз. Пригадаймо один уступ з великого еспанського роману, *Дон Кіхот з Ля Манча*. Сервантес, сам учасник славної морської битви під Лепанто в 1571 р. (трагить

там ліву руку — «для більшої чести правої», як звик був після казати), описує настрої вояка на чоловій сторожі. Самітний на окопі, що під нього саме невидима рука закладає міну, спокійно й зрівноважено лишається вояк на своєму пості, думаючи про військову присягу й честь. Сервантес знав еспанця, чув еспанську душу аж до границь ясновидження — отся його сцена сеж немов толедський Альказар 1936 року!

Еспанія була світовою потугою. Се викликало ворожнечу других народів, які вважали доброю всяку методу, теж усяку методу пропаганди, щоб розвалити сю світову потугу. Еспанія вела свого часу розпачливу боротьбу за заховання релігійної єдності Європи — від неї вийшла протиреформація та орден езуїтів. Така постава Еспанії не заощадила їй ненависти й очорнень з боку ворожого табору. З сеї напруженої атмосфери політичної й релігійної боротьби, виклювався отой фальшивий образ Еспанії, що дише інквізіційними несамовитостями, паленням еретиків, кровожадною жорстокістю (боротьба биків!), божевільним фанатизмом і дивовижними пересудами.

Знавець Еспанії, Павль Герре*) підкреслює, що еспанець намагається удосконалювати такі прикмети характеру: хоробрість, вірність, обичайність, простоту, поміркованість, ввічливість і гідність, що иноді перемінюється в пиху. Вже Монтескєє хвалив еспанську вірність ідеалам і підкреслював, що еспанець радше згине, аніж зра-

*) Paul Herre: *Spanien und Portugal* — Berlin 1929.

дить таємницю. Ціла історія інквізиції — се дві сторінки медалі. За 350 років інквізиції згинуло в Іспанії на костирі кількасот тисяч людей — але сталось се з тих самих інтенцій і з того самого героїчного серця, яке напротязі 700 років боронило Європу перед заливом ворожого їй ісламського світу. В Іспанії стрінете багато неписьменних, але вони поводяться як князі й балакають, немов філософи. Кожний еспанець скаже про »торос« (бій биків), що на бика, який гине на арені, він ледви дивиться, а в центрі його уваги стоїть »тореро« — уосіблення відваги, холоднокровности й краси.

Коли йде про певні важливі для зрозуміння еспанської історії прикмети характеру еспанця, то ніщо нам в сьому так не допоможе, як зрозуміння постаті Дон Кіхота. На нього покликаються слушно, скільки разів йде мова про Іспанію. Як *Фавст* є проекцією вічних вартостей німецького духа в сферу мистецтва, так є мистецькою синтезою еспанського духа невміруча постать Сервантесового героя. Дон Кіхот — людина ірраціонального чину; його істота полягає перш за все в переводженні наміру в чин. Він не хоче бачити дійсности такою, як вона стоїть перед ним — він хоче, щоб дійсність стала такою, як він її бачить і відчуває. Як знає його серце, а ніколи розум. Такий Дон Кіхот є символом еспанського духа. Іспанія се країна енергії — еспанське життя було й є досі мислиме тільки як рух і чин. Теж у других еспанських письменників, хочаб напр. у Льюпе-де-Вега або Матео Алемань, раз-у-раз відчуваємо горячо пульсуюче

життя, невтомність людини, що вічно в русі, що видумує тисячу пригод і здійснює їх.

Еспанське героїчне середньовіччя згідно знаку Сіда Кампеадора, се обективація отих цінностей еспанської вдачі. Коли маври переможені на півострові, — еспанський дух чину шукає нових арен для своєї непіогамованої сили: немає в XVI ст. другого війська, так дужого, як еспанське. Воно раз-по-раз воює в Італії. Одночасно кидаються конкістадори в новому світі від одного здобувства до другого. Видається часом, що сей нарід не має вже перед собою ніяких перешкод до того, щоб опанувати весь світ.

Потім прийде доба, в якій забракне великих людей, великих ідей і власної форми вияву. А дух Дон Кіхота стане безплідним або й самовбивчим на тлі ідейної мірноти або на тлі накинених механічно чужих форм життя.

Еспанська історія за останні століття дає яскраве свідоцтво таких трагічних сплетів. При цьому деспотія Бурбонів у XVIII ст. й ідеї лібералізму XIX ст. — оба лиха прийшли зпоза Пірінеїв — були найбільше злочасними чинниками еспанської історії. Потім, на додаток лиха, прийшли ще впливи Москви, що загнали Еспанію над беріг пропасти, але й викликали реакцію, яка відкрила нову світлу карту життя еспанської нації.

II СУМЕРК ІМПЕРІЇ

1492 рік — вирішальна дата в історії Іспанії. В цьому році з упадком міста Гранади не тільки довершується остаточне визволення Іспанії зпід арабського панування, але в цьому теж році Крістобаль Колумб, якого ми називаємо Хрістофом Колумбом, відкриває Америку. Це початок зросту Іспанії до ролі першої європейської імперії. Іспанська імперія досягає вершка потуги за короля Карла V Габсбурга, онука католицької королівської пари — Фердинанда й Ізабелі, що зєднав у своїй особі спадщину іспанської монархії й спадщину Священного Римського Цісарства Німецького Народу. Був він останнім володарем, у якому втілилася ідея європейської імперії. Воював з німецькими князями й з кастілійськими «комунідадес», що одні й другі репрезентували розбуджений націоналізм доби відродження.

1552 р. Карло V зазнав першої військової поразки під Інсбруком від курфюрста Моріца Саксонського. Іспанський король (і німецький цісар) мусів без гроша й жовнірів, переможений й осамітнений, втікати через Альпи. В Іспанії вступає в монастир, а звідти підписується ще під поділом Європи. Іспанська потуга цього періоду обіймала в Європі, крім піренейського півострова, нинішню Голландію, Бельгію, північно-французькі провінції Артуа й Еннегав, Люксембург, Бургундію, Міляп, Неаполь, Сицілію й Сардинію; цілу південну Америку (крім Бразилії), Середущу Америку, а з простору нинішніх Зєдинєних Дєржав Північ-

ної Америки — Каліфорнію, Техас, ціле доріччя Місісіпі й Фльориду, а на Тихому Океані — Філіпіни й Кароліни!

З відходом Карла V від політичного життя починається сумерк еспанської слави. Еспанія, цілком в дусі Дон Кіхота, відважувалась на завдання, які переростають взагалі сили одної нації. Филип II даремкє намагається покорити своїй волі еретиків у Нідерляндах. Він тратить сю країну. Його фльота, яку він шле в 1588 р. проти еретиків в Англії, гине на океані. Вертає чимраз більше банкрутів — один по одному в батьківщину. Та сей сумерк був зразу, всеж тільки ніби історичною поправкою — еспанська імперія вернулася від неорганічних форм імперії-зліпка до границь, у яких можливе було сповняти позитивним змістом те, що було здобуте в героїчній натузі минулих десятиліть. Але з приходом на еспанський престіл чужої духом французької династії Бурбонів (1701), починається трагічний процес параліжу життєвих сил нації. Деспотія Бурбонів була невиносимою для еспанського духа, а коли крізь пробите Бурбонами вікно до Франції звіттам почали напливати знова чужі французькі ідеї кінця XVIII. ст. — параліж нації зачинає швидко поступати наперід.

Почерез чимраз сумніші часи кінчиться той сумерк одної з найбільших потуг світової історії ударом 1898 року, колито Еспанія тратить решту колоніяльних посілостей з часу давної імперії. У війні з Зед. Державами Америки Еспанія зазнає жахливих невдач, тратить Кубу, Пуерто-Ріко й Фі-

ліпіни та сходить до рівня найслабших держав світа.

Початок XIX ст. бачить Еспанію без національної ідеї, чужою самій собі. Два століття існування під чужими ідейними впливами, розбило Еспанію духово, вона стала без історичного почуття. Затроєна застриками ззовні, Еспанія кривавиться в домашніх війнах, що за останні стоїлканацять років стали просто законом еспанського життя. При сьому еспанські народні маси все ще здорові, з живим національним інстинктом, але еліта, провідна верства, що завела вже при кінці XVII ст., запрягнувшись у віз чужої духовости, заводить і далі. Наступають довгі роки еспанської руїни.

III ЕСПАНСЬКА РУІНА

Початком процесу, що находить свій епілог у нинішніх еспанських подіях, є роки 1808-1812, якими датується початок лібералізму в Еспанії. 1808 р. накинула Франція еспанцям у Байонні конституцію власного зразку. Конституція скоро показується так нежиттєвою для Еспанії, що кортеси в Кадісі беруться випрацювати нову конституцію. За одною й другою конституцією стоїть меншість »провідних« голів зі шляхти, бюрократія, інтелігенція та в певні часи армія — круги, що лишаються під впливом ідей французької революції. Сі круги є властивими батьками еспанського лібералізму.

Нова конституція запроваджує в Іспанії свободу преси й негайно бачимо вже побіч «лібералес», також «сервілес» (монархісти). Ліберали розпадаються теж на низку відтінків. Іспанське повстання проти Наполеона уможливило поворот на батьківський престіл Фердинандові VII. Радість іспанських мас не має меж — ся радість не зменшується навіть тоді, коли король касує конституцію. Показується виразно, що вона була ділом меншости. Але монархія теж не стоїть на висоті завдання. Починається час найгіршої реакції, політичні переслідування, божевільна короткозорість, панування меншевартних.

Сі зявища повторюватимуться напротязі десятиліть — аж до теперішних часів: З одного боку боротьба лівої еліти, яка одначе, остаючи під впливом чужих неорганічних ідей, раз-у-раз стає безрадна, коли хоче здійснити сі ідеї в житті й розпадається, здебільша ще й вирізуючи себе взаїмно. З другого боку — тяготіння мас до традиційних форм життя, але монархія й сили, які з нею вяжуться, теж не репрезентують державно-творчих ідей, а є самовладним борсанням духово чужої верхівки. Як такі, вони викликають теж революції з права (карлісти). Брак національної ідеї не діє вирівнююче — й Іспанія у вічній домашній війні. Коли ми матимемо на увазі отсі моменти, нам будуть ясними ті скрижалі, які виписала на своїх прапорах нинішня національна революція в Іспанії: За живу національну ідею — за органічну форму національно-державного життя!

Дальший перебіг¹ подій в Іспанії був такий:

1820 р. вибухає революція лібералів проти Фердинанда VII. Французьке військо (100.000) переступає Піреней на поміч монархові. По здавленні повстання починається ще жахливіша реакція, ніж в 1814 р. По смерті Фердинанда приходить до першої «карлістської війни» за наслідство на престолі між прихильниками Дон Карльоса, Фердинандового брата, й партією Ізабелі, Фердинандової доньки. Остаточно карлісти програють наразі, але «карлізм» лишається важливим чинником в дальшому бігу еспанської історії.

Незабаром приходить знов до повстання лібералів, Ізабеля годиться на віднову конституції, але при виборах здобувають більшість консерватисти. Отже за конституцією стояла знова та сама меншість. Наслідком сього приходить до військової революції. За ціле панування Ізабелі безконечно повторюються оті військові революції — ославлені «пронунціямієнто» — так, що Ізабеля мусить врешті зректися трону й тікає у Францію. Кандидатів на корону Еспанії шукають тепер по цілій Європі — кандидатура Леопольда Гогенцолерна доводить до вибуху німецько-французької війни в роках 1870/71. Врешті знаходять монарха для Еспанії: молодшого сина італійського короля, Амадея. Але він зрікається престолу вже в 1873 р. наслідком повстання еспанської артилерії.

Так приходить до проголошення 1-шої еспанської республіки. Але в сьому ж часі опинюються північні провінції в руках карлістів, в Андалузії панує хаос, а Каталонія майже усамостійнюється. Республіканці пересварюються самі між собою

і приходять до громадянської війни з десятками місцевих повстань, військових револът, диктатур, розстрілів міністрів, роззброєнь військових залог, підпалів, скритовбивств, бомбардувань з барикадами по містах і селах ітд. — в імя сотні розбіжних цілей, доктринерства, амбіцій, чи просто бандитизму. Англійська фльота роззброює еспанські кораблі й інтернує залогу в Гібральтарі.

На початку 1875 р., коли країна дихала вже рештками сил, військова монархістична револът садить на трон сина Ізабелі Альфонса XII. Еспанія стає конституційною монархією. Але вибори до парламенту відбуваються в супроводі безсоромних зловживань і зударів, до того множаться чимраз більше політичні партії. 1885 вмирає Альфонс XII, регенційну владу переймає в імені його малолітнього сина королева Марія Христина. В сьому часі припадають згадані вже трагічні удари у війні з Америкою.

1902 вступає на престіл Альфонс XIII — в Еспанії множаться замахы анархістів. 1909 вибухає в Барсельоні повстання під проводом анархіста Феррера. В часі світової війни Еспанія лишається неутральною, збогачується воєнними доставами, але внутрішня криза треває. Вічні зриви в Барсельоні, вічні змови військових старшин, гинуть далі міністри від куль атентатчиків. В політичному житті прийшло за останні роки до пересунень, в яких колишні ліберали стали центром, а лівцю репрезентує марксїзм.

Страйки, чимраз сильніший комунїзм, терор і скритовбивства що рік, тим все більше на порядку дня. Коли схоплять навіть винних — нема

суду, що покаравби їх. В червні 1923 замордували брутально кардінала єпископа Сарагоси — а три місяці потім проголошує військову диктатуру ген. Прімо де Рівера, касує конституцію і парламентаризм.

Прімо де Рівера скріплює своє становище переможним покінченням мароканської війни, що ведеться від довгих років. Успіхи має диктатура теж в господарській ділянці: будують електричні водні стації, нові залізничні шляхи й биті дороги. Державні фінанси зазнають теж поправи. Але Прімо де Рівера не має ні симпатій в єспанських народніх масах, ні в короля — його диктатура безкорінна. В 1930 ген. Прімо де Ріверу, вже хворого і втомленого, усуває від влади король Альфонс III. Він уповажнює створити новий уряд ген. Беренгерові. Але се не була легка справа, — бо за час диктатури — цілковито ослабли консервативні й помірковані партії, а багато прибрали на силі соціялісти й комуністи. В т. зв. сан-себастьянському пакті в літі 1930 об'єднується вся єпанська лівиця. В грудні тогож року є вже перша спроба лівого повстання. В квітні 1931 лівиця здобуває вирішальну перемогу при виборах і єпанська монархія паде. Альфонс XIII покидає країну, відїзджаючи через Картагену.

Сі останні й низка попередних подій звязані вже тісно з життям вождя ген. Франка й тому вертаємся часово взад та приступаємо до нашої властивої теми — до життя людини, що зайняла не тільки в історії Єспанії за останні роки почесне місце, але й є одним з чоловіх представників нинішньої світової боротьби по-

між націоналізмом і комунізмом. Тим є Франко нині постатю, невідлучно звязаною з нашою великою добою.

IV ФРАНКО — ДИТЯЧІ Й ХЛОПЯЧІ РОКИ

Франсіско Франко Багамонде вродився 1892 р. в Ель Ферроль (Галіція) в старій еспанській старшинській родині. Його батько, Ніколяс Франко Сальгадо-Араухо, був генерал-кватірмайстром еспанської армії й живе ще сьогодні в Ель Ферроль. Мати Франсіска Піляр Багамонде, вже померла. Вона дала своїй батьківщині трьох синів, що всі записали себе в історію. Се були: Франсіско Франко, вожд еспанців, про якого йде мова в сій книжці, Ніколяс Франко, нині генеральний секретар еспанської держави й найблизший співробітник свого брата по державно-політичним справам, та врешті Рамон Франко, визначний летун, сьогодні командант Баlearів, що, як побачимо далі, був довгі роки найбільше непримиримим особистим і політичним ворогом свого брата Францієка.

Замилування до воєнного діла — кровна спадщина предків, й блискучі успіхи в школі дозволили Франсіскові Франко вже 14-літнім юнаком вступити в піхотну військову академію в Толедо (1907). Се сталося не без труднощів, бо до сеї академії приймали вперше за весь час її існування такого дитвака. По трьох роках навчання Франціско, з степенем хорунжого, кінчить з відзначенням

свої студії: в тій самій академії, в толедському Альказарі, яка 26 років пізніше стане ареною найгероїчнішого епізоду еспанської національної революції під проводом Франка — вождя еспанців, у вирішальну добу їх історії!

Товариші молодого Франка з толедського Альказару оповідають, що звали його в академії «Франкітом» — і задля молодого віку й задля веселої й життєрадісної вдачі. На сей час припадає саме еспанська війна з кабільськими ріфенцями в Мароко. Мароканські повстанці опановують 300 км. довгу й 100 км. широку територію від Кап Трес Форсас (недалеко пристані Мелілія) аж по гібральтарський пролив. За Мелілію йдуть завзяті бої. Війна з кабілями врешті кінчиться щасливо для Еспанії, але вже 1910 коло Мелілії йдуть нові бої. Аж в листопаді 1911 Еспанія змогла підіктувати мировий договір ріфенцям.

Оповідать, що Франкіто горячково займався аналізою воєнних операцій, що йшли в Мароко. У всі вільні хвилини сидів над історичними й географічними книжками, що вязалися з предметом його пристрасного зацікавлення, над військово-стратегічними розправами й головне над картами й ситуаційними плянами. З тих його студій вивязувалися опісля горячі дискусії з товаришами — нерідко була се найгостріша критика... Бо еспанці, як у всьому, від давна перестали були й у воєнному ділі стояти на висоті завдання. Нераз доходила вістка про сі дискусії й до вух професорів і вони кликали Франкіта до себе, щоб почути його иноді знамениті завваги відносно воєнної кампанії.

Вже тоді в тих своїх аналітично-критичних студіях раз-у-раз твердив молодий Франко, що всі свої успіхи завдячують мароканці передусім докладному знанню терену, всіх топографічних подробиць. Сей момент — підкреслював він завше — впливає вирішально не тільки на здобуття або втрачення якогось воєнного становища, але й на скількість жертв, які поносить поодинокій оперуючий відділ. І з сього його колишнього нахилу в усякій воєнній акції звертати особливу увагу на найкраще вивчення терену — зродилися оті численні успіхи, що їх Франко, як шеф частини або як керівник операцій, здобував там, де інші зазнавали повної невдачі. Знавці воєнного діла підкреслюють, що те бажання ще перед операцією теоретично опановувати військовий терен — є найхарактеристичнішою прикметою Франка, як полководця.

V В МАРОКО

Аванс Франка на поручника стався саме тоді, коли в Мароко по закінченій війні з кабілями починається нова еспанська політика, що хоче витягати висновки з досвіду останніх літ. Дамаса Беренгер, тодішній підполковник, а пізніший голова еспанського уряду по уступленню Прімо де Рівери, організує в Мароко перші відділи мароканських »регулярес«. Тут небавом доводиться йому заплатити батьківщині свій податок крові. Політичне положення в Мароко є того рода, що вій-

ськова паціфікаційна акція відбувається без перерви то в одній, то в другій частині краю. Франко вже старшиною брав участь у різних військових діях, був уже вперше відзначений за заслуги в новім протикабильськім поході 1913 р. і проводив одною сотнею «регулярес» Беренгера. В тракті військових дій прийшло до кривавої битви під Біютом, де мароканці оточили еспанські становища. Франко кинувся з своїми «регулярес» на багнети, прорвав ворожий перстень смерті, але дістав кулю в черево. Довгі тижні бореться з смертю, лікарі тратять зразу всяку надію, але Франків оптимізм і віра в свою щасливу зірку перемагають.

Не чекаючи навіть повного видужання, вертає сотник Франко у військові ряди й бере тепер безпереривну участь у військових операціях аж до 1916. В цих операціях він так визначився, що по численних відзначеннях, командування іменує його отаманом — Франко мав тоді 23 роки. Знову, як се вже було й ще буде нераз в його житті, вік Франка завше лишався в дисгармонії з його військовим ступенем. Був отаманом, а не мав ще повних прав, як громадянин.

Отаман Франко не вважає за відповідне взятися за добре заслужений відпочинок і далі залишається на становищі полевого старшини в Мароко — аж до 1920. В сьомуж році береться підполковник Міліян Астрай, нині генерал і один з найближчих співробітників Франка — за організацію для Іспанії в Мароко «Чужоземного Легіону». Міліян Астрай добре знає заслуги й вартість отамана Франка й доручає йому формувати

перший курінь легіону. Сей приймає з захопленням своє нове призначення і, як признає сам Астрай, головню завдяки запалові, активності й організаційному хистові Франка, не зважаючи на всі труднощі, за кілька місяців завершено організацію двох перших куренів легіону. На чолі тих двох куренів вже небаром Франко бере участь в дальших воєнних діяннях в Мароко.

Се є оті роки, коли Еспанія вперше починає знати Франкіта. Франкітом лишиться він для еспанців ще на довгі роки. Франко, Міліян і Сан Хуріо, що його постать теж тісно звязана з життєвим шляхом вождя еспанців, — сі три імена стають предметом подиву й обожання серед еспанців. Бо Мароко і його справи — в центрі уваги нації: в 1921 р. під проводом Райсулі підноситься знову мароканська стихія й заливає весь еспанський простір, крім міста Мелілії.

Франко завше в авангарді — здобуває низку стратегічних становищ: Надор, Селюан, Атлянтен, Сан Хуан де ляс Мінас, ель Соко дель Хеміс. Все те тратить Еспанія потім у кількох днях — одна з найтрагічніших черт багатьох років життєпису Франка буде отсей частий роздзвін між його особистими вартостями та заслугами, — й інерцією та марнотою середовища, в якому ділає.

Отаман Франко є людиною небувалої відваги. Його бачать сотні разів, як їде на чолі своїх легіонерів до бою. В мароканців його білий кіннь ширить паніку. Про Франка, як про стільки героїв війни, починає кружляти у ворога легенда, що його не чіпляються кулі... Але в своїх земляків — Франкова очайдушність є нераз предметом журби,

Генерал Сан Хуріо каже по одній сутичці до от. Франка, погрожуючи йому палицею, з якою не розставався ніколи на полі бою: »Вже переконалися ми, що нема кулі, яка скинулаб тебе з коня, але кажу тобі — зтягну тебе з нього своєю палицею, як ще раз побачу тебе верхи в вогневій лінії«. — Але Франко знав, що настрої його відділів, який часто падав по стількох невдачах, — він міг піднести лише власним добрим прикладом.

В осені 1921 еспанська смуга знову очищена від ворога. Франко бере участь в здобутті міста Мелілії й у других переможних воєнних діяннях. За свої заслуги в сей час дістає військову медалю другого степеня. Медалю першого степеня почепили до грудей мертвого Сантіяго Табляс — одного з тих, що побіч Франка найбільше вславився в мароканських боях. Незабаром 30-літнього Франка іменують підполковником і начальним командантом мароканського легіону.

VI ФРАНКО І ПРИМО ДЕ РІВЕРА

В 1923 р. нове повстання в Мароко. На його чолі стоїть Абд-ель-Крім. Еспанці поносять жахливі втрати, які надолужують тільки з важким трудом. Франко воює далі. В Еспанії приходить до влади диктатор Прімо-де-Рівера. Він, що задумує братися за внутрішню перебудову Еспанії, хоче покінчити так чи йнакше, аби швидко, з »мароканським тягарем«. Передбачується відступлення частини території Абд-ель-Крїмові. Франко, як

і другі визначні військові, виховані в мароканській військовій школі, не могли глядіти спокійно, як пропадає для батьківщини територія, де пролито стільки еспанської крові, стільки труду і зусиль. Тому, коли диктатор відвідує Мароко, його стрічають акти нескриваної ворожнечі з боку мароканських еспанських частин. Що ся ворожнеча не перейшла в отвертий виступ проти генерала — сталося завдяки однаково енергійній, як і зручній інтервенції підполк. Франка. Той, що вимагав крім того колись пізніше від усіх безоглядної карності для себе, вмів бути сам такимже безоглядно карним.

Війна в Мароко отже йде далі — Прімо-де-Рівера дав переконатися. Але на сей час припадає знову низка важких невдач — еспанці втрачають одну позицію за другою. Мароканці здобувають становище над Ваді Ляу, здобувають по довгих боях святе місто Шешуан.

Але й серед тих невдач блищить до нас своїм мужнім трагізмом бравура підполковника Франка. Ель-Соко-ель-Арба загрожене ворогом і його здача неминуча. Але коли відступ буде відбуватися на очах рифенців, він коштуватиме безліч жертв, бо відступаючі нездібні в сьому терені на скорі марші. Франко лишається з своїми легіонерами на позиціях супроти кількакратно дужчого ворога — й ся жменька маркує цілу армію, яка нишком робить відворот. Легіонери виконують усі свої чинности, якби й не думали кидати позицій, в день грає їх капеля, в ночі розкладають ватру. Врешті, перед світанком, відходять і легіонери з займаних становищ, а Франко кидає Соко-ель-Арба

останній. На світанку ворог кидається до наступу, й натрапляє в першій лінії на... легіонерські одиниці, випхані соломою. Правдиві легіонери в сей час вже далеко й готуються надолужити втрачене. За сей, і низку других подвигів диктатор Прімо-де-Рівера іменує 32-літнього Франка полковником.

Довга боротьба з Абд-ель-Крімом коштувала Іспанію 14.772 люда, 29.504 рушниць, 392 кулемети й 129 гармат. Абд-ель-Кріма побили іспанці щойно на спілку з 200.000 французькою армією під проводом маршала Петена. Се вже нині гірке для обох сторін минуле. Се річ не припадкова, що саме той сам Франко, який пролив багато ріфенської крові й якого прошила теж ріфенська куля — що той сам Франко зумів розв'язати для Іспанії мароканську проблему. 21 жовтня 1936 предложить вожд Франко мароканським нотаблям в Тетуані статут автономії, а сей статут з захопленням прийме Мароко. Мароканські військові сили стануть плечем-в-плече з іспанськими націоналістами до боротьби з червоною Іспанією й її московським протектором.

В остаточній розправі з Абд-ель-Крімом важливе значіння мав десант іспанських військових сил в мароканській пристані Алусемас. Сей десант відбувся під командою полк. Франка. На чолі своїх легіонерів, по груди в воді, брив він до берега і блискавичним маневром опанував пристань. В дальшій війні полк. Франко добуває, теж свого рода клясичною операцією, Монте Мальмусі, що зеднує йому глибоке признання з боку французького союзника.

Рік 1926 — мароканська війна покінчена. Король іменує 34-літнього Франка на подвірі його полкової казарми в Мадриді, генералом бригади. Франко є наймолодшим генералом армії. Одночасно дістає другу військову медалю. За 15 років пройшов Франко військовий шлях від хорунжого до генерала, не кинувши ні на один день Марока. Не знав передпокоїв палаців і міністрів — був дослівно сам ковалем своєї долі. В Мароко виховав армію в справжньому значінні сього слова — надав їй того морального гарту, карности й знання, що їх втілював сам. Ся армія стане за 10 років авангардою еспанської національної революції.

Сим кінчається перший період життя Франка-вояка. Се основна життєва школа. Тепер відкривається та сторінка життя Франка, що веде його чимраз ближше до його ролі не тільки військового, але й політичного провідника. Наразі Франко, предкладаючи Прімо-де-Рівері проект створення генеральної військової академії в Сарагосі, хоче вчинити з усього еспанського війська той повновартісний чинник, яким воно було в Мароко.

VII ПОЛІТИЧНА БОРОТЬБА ВИПОВІДЖЕНА

В Еспанії існувала система академій по родам зброї — одної генеральної академії не було. Поодинокі академії виховували, щоправда, більше чи менше військових спеціалістів, але не давали таких основ, щоб армія, як се є конечне, була од-

ною »великою родиною«. Що більше, система партікулярізму у військовому вихованні давала основи для нещасних антагонізмів в армії.

Франко хоче своїм проектом перевести ідеологічне уєдностайнення армії, завести абсолютну ієрархічну єдність і гармонію між поодинокими родами зброї. Спеціальні академії — по родам зброї, мають лишитися, але перші роки студій мають бути для всіх ті самі. Приязнь, тверді ідеологічні основи й карне почуття спільноти всіх родів зброї — мають бути покладені в душу молодих військових вже на порозі їх тяжкого шляху.

Диктатор уповажнює ген. Франка опрацювати ідею й предкладає йому пост діректора генеральної військової академії в Сарагосі. Франко не хоче прийняти сеї почести — називає від себе кандидатуру ген. Міліяна Астряя. Але коли сам Астрай просить Франка не відмовлятися від становища, бо він один найкраще надається до того, щоб його зайняти — Франко годиться.

Так починається Франкова праця над вихованням майбутньої еспанської армії. Тверда мужність, почуття патріотизму, любов військового звання — ось ті прикмети, що їх Франко вкладає в молоді душі з правдивою пристрастю й подивугідним хистом. Його вихованці з Сарагоси вислюються про свої роки у Франковій академії з почуттям щастя й гордості.

Б міжчасі падає диктатура Прімо-де-Рівери й на чолі уряду стає ген. Беренгер, колишній зверхник ген. Франка в Мароко. Діректор сарагоської академії тішиться повним довірям нового уряду. Але

ген. Беренгер, як ми вже згадали, не був у силі опанувати положення — останні дні монархії грядуть.

В сей час сталась одна подія, що відкриває особливий розділ в житті Франка — маю на увазі історію відношення між ним і його братом Рамонем. Обидва вони вступили замолоду в армію — Рамон служить при летунстві. Обидва брати з ближше невідомих причин не долюблюють себе. Можливо, що вже здавна Рамон симпатизував з лівицею й знає, що через се брат Франсіско є його непримиримим ворогом. Коли в 1926 Франсіско стає генералом, між сотнями поздоровлень не має депеші від Рамона.

Отаман Рамон Франко довершує в 1926 році, як перший летун світа, свого славного лету через полудневий Атлантик. Сим героїчним вчинком не тільки добуває собі славу національного героя, але й вперше чинить ім'я Франка відомим у світі. Але найближші роки бачать його в марксистських кругах — він намагається ширити серед летунських відділів, клич повалення монархії. В 1930' залога міста Хака, за приводом Рамона Франка, робить спробу лівого повстання, а сам Рамон скидає з літака летючки над Мадридом. Та на летунському майдані з'являється військовий відділ під проводом Франсіска Франка, який особисто заарештовує брата. Тільки Рамонова популярність, як океанського летуна, вратувала його перед розстрілом — його власкавили й прогнали закордон. Обидва брати будуть себе взаємно заарештовувати ще частійше, аніж один раз...

На весну 1931 приходить республіка й одне

з перших своїх завдань бачить в розв'язанні академії в Сарагосі. Голова уряду, Асаня і його міністри слушно бачили в академії та в її директорів небезпеку для себе. Але розв'язання академії — се подія в житті її творця, що матиме далекосяглі наслідки для самої республіки. Франко виголошує перед своїми вихованцями пращальну промову, в якій брентить уже заповідь боротьби. Говорить зі сльозами в очах. Його тодішні слова перейдуть до історії, як перша прилюдна політична деклярація — з вістрям проти лівої Еспанії.

Се мабуть та хвилина, яку можна назвати початком національної революції в Еспанії. Ся революція жила вже — більше чи менше означено — в серці й мізку людини, що досі бачила своє життєве призначення у військовому ділі в рямцях існуючої дійсности. Життя, словами республіканського декрету, вперше сказало Франкові, що надходить час, коли служба батьківщини вимагатиме інших метод. Які се мають бути методи — се виразно не було ще тоді скристалізоване в голові майбутнього вождя. Але ліва Еспанія має вже грізного противника, який готовий боротися з нею — з таким завзяттям, як се чинив напротязі 15 років проти ворога в Мароко.

Тимчасом йому особисто загрожують ще великі небезпеки. Рамон Франко вернувся в батьківщину, іменованій міністром летунства нової республіки. Він з'являється у свого брата Франсіска й зі словами: »Брате генерале — вашу шпату!« — заарештовує його. Франсіско Франко опинюється в тюрмі, а потім на засланні в Мароко.

VIII ЗМІНИ В РЕСПУБЛІЦІ

З ясною думкою, що свого останнього слова ще не сказав, іде Франко по закриттю генеральної військової академії, арешті й короткім за-сланні — закордон (сього республіка йому не забороняє, гадаючи, що більше не вернеться). Він хоче поглибити свої військові знання і поширити світогляд взагалі. Відвідує військові школи в Берліні, Дрездені й курс для полковників і генералів у Версайлі. Вернувши з закордону, працює багато науково — побіч військової справи студіює теж політичні науки. Се час основної політичної підготовки для завдань майбутнього.

На 1932 рік припадає невдале монархістичне повстання генерала Сан-Хуріо — Франкового зверхника в Мароко. Сій людині республіка нестерпна, кольоніяльна армія тепер під його приказами й з нею хоче він ратувати монархію й батьківщину. В серпні 1932 починається повстання в Севільї — але відгомін поклику Сан-Хуріо серед армії слабкий. Він звертається теж до генералів Моля і Франсіска Франка. Але молодого старшину, що несе лист від Сан-Хуріо до ген. Моля, ловлять республіканські частини й розстрілюють, Франко дістає, що правда, вістку, але відмовляється прилучитися до повстання.

Сей крок Франко характеристичний — він ненавидів напевно з цілого серця Асаню й цілу республіку, але він вже тоді знає не тільки проти чого, але й за що готов боротися. Поворот Альфонса XIII не є для нього розв'язкою справи.

Можна догадуватися, що в серці майбутнього вождя жила тоді вже ясна віра, що він або ніхто спасе Іспанію. І ся віра охоронила Іспанію від подій, що ніяк не були б її спасли. Ті, що готові прикладати до нинішньої боротьби Франка мірило колишніх еспанських »пронунціямієнто«, повинні тямити, що »пронунціямієнто« міг чинити Франко вже в 1932.

Генерала Сан-Хуріо республіка не важиться засудити на смерть — його симпатії в армії й серед населення завеликі. Тому, він має змогу по-тайки втікти до Португалії, де працює над плянами майбутніх зривів. З моментом вибуху повстання 1936 — Сан-Хуріо летить літаком ставитися на службу націоналістам, але літак розторошується коротко до відлеті з лісбонського летища й Сан-Хуріо гине.

Те, що Франко не пішов з Сан-Хуріо, дає надію республіці позискати його для себе й Франко дістає в 1933 становище військового команданта Балеарських островів. З питомою йому пристрастю вповняти кожний час позитивним — на нині чи завтра — трудом, Франко випрацьовує м. ин. тепер плян військової оборони Балеарів. Сей плян, який має бути архитвором військового мистецтва, Мадрид хоч і похвалив, але не здійснив. Але генерал Франко випрацював свій плян для вождя Франка, що, як зачувати, взявся вже за реалізацію військового включення Балеарів. Бо Балеари — один з ключів Середземного моря, мати їх в сильних руках, значить забезпечити еспанські позиції на сьому морі.

Тимчасом в республіці назріли важливі зміни

— сталося те саме, що вже кілька разів за минуле століття: ліві «революціонери» ні не вміють припасувати своїх, чужих Іспанії, ідей до життя, ні не мають ґрунту в масах. 9 грудня 1931 проголошує республіка нову конституцію, яка не має нічого спільного з духом Іспанії, ні з її політичними завданнями. Вона є типовим інтернаціональним лібералістичним трафаретом — Іспанія проголошена в ній «демократичною республікою трудящих усіх верств на основах свободи й справедливості».

Уряд Асані береться зразу за земельну реформу й церковне питання. За московським прикладом, має вся управна земля стати державною власністю. Її мають діставати до вжитку земельні комітети. Сей проект не поміг нікому нічого, бо ані селянин не дістав землі, ані не створено основи під видатне велике сільське господарство: так само, як в ССРСР.

Ще гірше було з церковним питанням. Що правда, було в Іспанії за багато священників, ченців і черниць, яких освітний рівень був низький. Шкільна справа теж була в переважаючій мірі в руках церкви, яка однаковож не вміла знизити високого відсотку неписьменних. Але заходи республіканського уряду були невідповідні. Єзуїтів проганяли, хоч ніхто не знав, хто буде навчати замість них. Протицерковний рух викликав низькі інстинкти мас — заразже в 1931 році горять церкви й монастирі, але уряд безвладно приглядається сьому.

По спробі повстання ген. Сан-Хуріо на республіканців нападає переслідування: масово звіль-

нують вони «підозрілих» старшин і урядовців, конфіскують масово маєтки, запідозрені чекають місяцями й роками в тюрмах на судові розправи, політичних суперників шлють на заслання до Африки.

І ось починається, як стільки вже разів давніше — реакція: з ліва й з права. Єдиний республіканський фронт уже не існує — існують соціалісти, анархісти, комуністи, сіндікалісти, що взаємно збираються розбивати собі голови; у виборах же починають перемагати праві партії. На правиці виринає наразі, як її провідник, Хіль Роблес, речник католицького народного руху. Править ще Еспанією уряд ліберала Леру, але міністр війни сього уряду Роблес каже: — «Ми витиснемо уряд Леру мов цитрину й викинемо геть, коли нам сподобається».

Але остаточно Хіль Роблес не має відваги перебрати влади. Інші праві партії, напр. *Фальянхе Еспаньєля* ще слабкі. А ситуація в республіці безнадійна — 700.000 безробітних (на 23 млн. населення!), державний скарб захитаний, шкільна справа на мертвій точці.

Заслугою Хіля Роблеса перед Еспанією, було покликання на шефа генерального штабу генерала дівізії Франсіска Франка. Колиб поміж першим періодом Асані й національним зривом 1936 не здобув був Франко сього важного становища, доля зриву булаб тяжша. Новий шеф генерального штабу взявся за реорганізацію армії, за краще її вивінування й за обсадження вирішальних становищ людьми, на яких зможе в разі потреби опертися.

Тимчасом в жовтні 1934 вибухає в Астурії ліве повстання. На чолі повстання стоїть ніхто інший, як «червоний летун» Рамон Франко. Франсіско ліквідує повстання, Рамонові вдається в останній хвилині втекти літаком до Португалії. Але тимчасом ліберально-правий уряд Леру виказує чимраз більше свою нездарність. Опозиція під проводом Асані зачинає рухатися. Коли уряд годиться на незвичайно високі відшкодування для вивлещених грандів — опозиційні настрої ще більше кріпнуть. Хіль Роблесові всі закидають, що плянує військову диктатуру, а він ні на диктатуру не рішається, ні не вміє опрокинути закидів. І так стає можливим, що в лютім 1936 вибори приносять перемогу лівиці. Починається доба, що безпосередно попереджує націоналістичне повстання 17-18 липня 1936. р.

Кілька днів по виборах, Рамон Франко знову в Еспанії й має те задоволення, що новий уряд Асані засилає його брата Франсіска на канарійські острови. Се в останне стоять оба брати проти себе. Ліва Еспанія піде незабаром шляхами, на яких не буде місця Рамонові Франко. Він шукатиме нагоди, щоб реабілітуватися перед батьківщиною і щоби простягнути руку згоди братові. Вожд Франко прийме великодушно сю руку. Сьогодні бачимо Рамона Франко на важному пості команданта Балеарів. Так скінчиться оте суперництво двох братів, що безперечно, не позбавлене попри все рис мужности й формату...

Заслання Франсіска Франка є, щоправда, масковане. Він має бути командантом канарійських островів, але Асаня знає гаразд, що ніде так до-

бре, як на сих островах не можливо буде слідити за Франком і ніде не зможе він мати меншої свободи рухів, аніж саме там. Франкові контролюють усю кореспонденцію, він не може послуговуватися ні каблем ні радієм; не може приймати ніяких відвідин у своїй палаті-в'язниці в Тенеріфі; на його йдуть постійні доноси, його цькує ліва преса. Всеж воля людини dokonує чуд — Франко зможе й з канарійських островів підготувати й розпочати повстання проти Москво-Еспанії, яка тепер розпанишилась у всій своїй безсоромній наготі в його батьківщині.

ІХ - МОСКВО - ЕСПАНІЯ

Перемогу крайної лівиці при виборах до еспанського парламенту в лютім 1936 попередило створення «людового фронту». Хіль Роблесові закидають нині в Еспанії, що він завинив пів мільйона людських жертв громадянської війни, бо допустив до того, що створено «людовий фронт». Як видно вже з таких закидів, створення «людового фронту» мало рішачий вплив на дальші події, а сталось воно на виразне доручення Москви. Уже від 1936 року опіка Москви над людovo-фронтівською Еспанією стає ясною всім. Ворота до Еспанії відчинила була відразу Москві республіка. Не зважаючи на гострий спротив громадської думки, Асаня навязав був, бодай теоретично, дипломатичні зносини з СССР. Практично сих зносин тоді не переведено, бо в міжчасі упав був перший уряд Асані,

Але Москва вже мала змогу вести в Іспанії свою широко закроєну акцію.

Яку роль призначив Іспанії в своїх розрахунках Кремль, виходить найкраще з того, що вже Ленін висловився був, що найближшою здобичею більшовізму в Європі буде Іспанія. Московські апетити відносно Іспанії можна розглядати теж під кутом традиційної московської імперіальної політики з її тяготінням на Середземне море. Те, що не вдалося Москві за довгі роки досягнути з сторони Дарданелів, сподівалася вона здійснити з заходу — здобуттям військово-політичного становища в Іспанії. Політика Сталіна покривається не тільки в сій одній справі з політикою царської Росії, ся політика виходить тільки поза давні імперіалістичні тенденції своїми комінтернівськими методами.

Здаючи звіт на останньому, VII зїзді комінтерну в 1935, ось як еспанський комуніст Гарсія, підсумував «успіхи» підривної роботи в Іспанії: 710 страйків у 1931 році й 1499 страйків в році 1933 та врешті 1934 — рік генерального страйку й «Астурії», — що є гордощами комуністичної партії, інтернаціоналу й всіх більшовиків-революціонерів». — В Іспанію хлинуть сотні агентів міжнародної комуни. Москва школить від 1934 до 1936 121 комуністів, що втікли по астурійським повстанню, а коли повсталася людово-фронтівська республіка, вислала їх до Іспанії. Тут вони прибули урядово витані, на північному мадрідському дворці з піднесеними затисненими п'ястуками.

Коли отже заїстнувала доба «людового фронту» — все пішло «пляново», по московським ре-

цештам. Фальшовання виборчих вислідів з метою знищити всяку опозицію, замість авторитету держави партійна сваволя, підпали церков, монастирів, друкарень національної преси, партійних домівок правиці, мордовання національних політиків, свинення поміркованого президента держави Н. Адькалі Замори, наставлення на його місце вірного московським приказам Асані, підривна агітація без меж, без стриму, систематична большевізація мас.

Листа московського терору в Еспанії чимраз страшніша: в самім лютім 1936 замордовано 51 людей і спалено 16 церков і монастирів; до 15 червня ся цифра зросла вже на 261 мордів, 160 знищених церков, 60 спалених партійних домівок правиці, 43 здемольованих редакцій правих газет, 228 страйків і 1287 ранених. Поява в Мадриді в квітні 1936 ката комуністичних революцій, Белі Куна — не оставляла вже найменшого сумніву, кудою підуть події.

Про ті часи в Мадриді пише еспанський очевидець*):

»Мордували людей на вулиці серед білого дня; провокували в обурюючий спосіб мирне населення; заколючували без ніякої причини спокій в праці й можна було бачити, як під покровом ідеологічних демонстрацій і політичних маніфестацій, вулиці заливала дика й зухвала чернь, прибрана в червоні сорочки, складена з мужчин і жінок злочинного вигляду, що вийшли з підміського дна,

*) Rogelio Perez Olivares; *Espana en la cruz!* — Sevilla 1937.

з в'язничних келій, з карного середовища. І хоч видається неймовірним, їх та їхнє безправство прилюдно боронила влада, створена нацією й удержувала державою для опіки й оборони прав усіх громадян...

Одного дня кружляла в Мадриді неймовірна чутка. Нібито різні пані й кілька черниць почали бути роздавати затроєні цукорки в підміських дільницях і поміж робітничими дітьми. Вістка прожогом обігла робітничі родини. Говорилося, що вмерло серед жахливих болів багато дітей — на операційних столах рятункових стацій і в кількох приватних клініках. Не забракло когось, хто був приявний при болючих агоніях і був розгніваним свідком того нещастя; за яке домагався тепер справедливої кари. Обурення ошуканого народу розлилося вибухом гніву.

Розбурхане населення густо заселеної дільниці Чотирох Шляхів кинулося на вулицю. Нещасні пані, які випадково були на вулиці сеї дільниці в ті трагічні хвилини платили життям.... Ошаліла юрба напала на жіночі монастирі й кидала черниць долів, мучила їх, роздягала, насилувала і волочила по камінню, политому кровю. Нікого не бракло при сій нелюдській і жахливій роботі. Мужчини, діти, жінки...

Хоча се видається неможливим, але є абсолютно певним, що цілій історії приглядалися пасивно відділи міської й громадянської поліції, яку вислала генеральна діреція безпеки на площу Чотирох Шляхів з виразним приказом не вживати зброї проти народу, ні не противитися його жорстокій помсті за видумані факти.

Коли первісні інстинкти людської бестії вже наситилися, появились офіційні ноти, які висловлювали жаль з приводу випадків й заявляли авторітетно, що все було жалюгідним непорозумінням. Урядові чинники ствердили, мовляв, що чутка, якої авторства не далось устійнити, була рішуче фальшивою. В ніякій рятунковій стації нікому не уділювали помочі. В Мадриді не вмерла ніодна дитина наслідком затроєного цукорка. Так само в приватних клініках ніхто не зголосився на лічення.

Один з тисячі жахливих уривків історії «людово-фронтівської» Еспанії. І та сама червона Еспанія матиме потім лице, з моментом вибуху повстання, заявляти перед світом, що вона представляє право і порядок, а повстанці се ворохобники...

Х ФРАНКО ГОТУЄТЬСЯ

Мрячний полудень. В одній кімнаті гостинниці при одній з головних улиць Мадриду сидять тривійськові старшин. Їх обличчя поважні, аж похмурі. Перед ними лежить ранішна часопись з вісткою: «Людовий фронт амнестує 35.000 марксістських в'язнів! Перемога за нами!» Се є 22 лютого: — шість днів по перемозі людowego фронту у виборах до кортесів. Три старшини прийшли саме з міністерства війни, де складали свої звіти. Се — ген. Франсіско Франко, ген. Емілію Моля Відаль і ген. Оргас.

На сій важній нараді було порішено, що з еспанського Мароко має початися військове пов-

стання проти людово-фронтівського режіму. 35.000 кольоніальної армії й вожди мароканських племен підуть з захопленням на поклик генералів визволити нещасну батьківщину. З уст Франка падають історичні слова: «Ми не хочемо нового «пронунціамієнто» — ми знаємо тільки одну мету: визволення батьківщини!» Три старшини стискають кріпко свої правиці. Визволення Іспанії від московсько-марксистського панування порішене!

Одного з перших днів червня прибуває ген. Франко, разом з ген. Оргасом, з Канарійських островів до Тетуану (есп. Марюко). Тут улаштує ген. Моля «мужеську вечірку». Прибули, або вислали своїх довірених старшин, генерали найважливіших еспанських залог, прибув теж представник *Фалянхе Еспаньоля*.

Ген. Франко забирає голос. Він зясовує програмові кличі національної революції, подає до відома, що плян зриву військово опрацьований до подробиць. Речинець повстання — приблизно місяць жовтень. Всі національні партії, залишивши на боці свої окремішні інтереси, стоять за генералами: фалянгісти, карлісти, прихильники Альфонса XIII і Католицька Народня Акція. Навіть Мігель Унамуню, «батько еспанської республіки», обіцяв свою піддержку. Сумнівно наразі ще, як поставиться фльота, в якій сильно закорінівся большевізм, і летунські сили, де тішиться великими впливами — Рамон Франко.

По сій «мужеській вечірці», підготовча робота кипить далі. Франко пробуває в Мелілії, де підготовляє зрив легіонерів. Треба конче підготувати оборону берегів Марока, унешкідливити «неутраль-

ний» Танжер. Разом з ген. Моля й ген. Кейпо де Ліяно, командантом залоги в Севілії, навязує Франко чимраз певніші нитки з Іруном, Толедом, Мадридом. Акція ще в половині дороги. Фльота все ще не позискана, не вияснене ще становище басків — коли наспівають події, що змушують ген. Франка завчасу рішитися на удар. Колиб не було сього «завчасу», можливо Еспанії булиб заощаджені тисячі людських жертв...

Терор людowego фронту робить безрадними верстви, проти яких звертається і допроваджує їх до розпачі. Інтелектуальні й посадаючі верстви не того роду, що схотілиби ставити на вулиці чоло людого-фронтівцям. Але між молодю й між кращою частиною робітництва чимраз більші сімпатії здобуває еспанський фашизм — *Фальяхе Еспаньоля*, організація Хозе Антоніо Прімо де Рівери, найстаршого сина колишнього диктатора. Фашисти ставлять чимраз відважніше чоло москвокомуні. Побіч кличів «Хай живе світова революція! Хай живе генеральний страйк!» — чимраз відважніше лунає «Арріба Еспаня!» (Горою Еспанія!).

14 квітня вбивають на одному похороні свояка Хозе Антоніо Прімо де Рівери. Вбивником є червоний поліційний старшина, поручник де Кастільо. Лівий уряд, очевидно, не заарештовує вбивника. Зате щодня арештують десятки національних старшин, політиків. Вожд *Фальяхе Еспаньоля* Прімо де Рівера перебуває від березня в червоній тюрмі в Аліканте.

11 червня пів до десятої увечері, нагло вривається до радіо-висильної стації у Валенсії чо-

тирох фалянгістів, стає перед мікрофоном і кличе: «Відваги, громадяне, хай живе Еспанія й фашизм!». Наступного дня, 12 червня, гине з рук невідомих людей червоний поліційний поручник Кастільо. А день пізніше, 13 червня стається подія, яка потрясає цілою національною Еспанією й стає кличем до вибуху повстання.

Вночі того дня коротко по півночі задержується поліційне авто з 20 поліцаями перед домом провідника монархістів — Сальва Сотеля. Його заарештовують і хочуть всадити до авта. Сальво Сотельо протривить, але коли старшина запевняє його, що буде негайно поставлений перед судією — заарештований всідає в авто. О год. 3 мін. 25 привозить поліційне авто до сторожа мадрідського цвинтаря трупа застріленого нібито нічного вартівника. Се труп Сальва Сотеля. Наступного дня заарештовує уряд 175 правих політиків, але убивників Сотеля «не можна віднайти». Сеї самої ночі мав згинути в подібний спосіб теж Хіль Роблес, але повідомлений в час, вратувався утечею.

17 червня відбувається засідання постійної комісії провінціяльного сойму в Мадриді. Парлямент відложений, бо уряд побоюється розрухів. На комісії говорить один з правих послів: «Посли! Вбивство Сальва Сотеля є льогічним наслідком марксистської революційної ворохобні... Ви всі ще пригадуєте собі слова президента республіки Асані, що заявив: «Анархізм є для політичного темпераменту еспанця конечним вентілем, якого неможливо закрити». Сей анархістичний вентіль нищить Еспанію та її найкращих мужів... Анархістичний

терор не устає. Провідники національні, бороніть Еспанію перед пропастю!»

Краще, аніж всі послы в Мадриді горячково готується боронити Еспанію — ген. Франко. На нього йде натиск з усіх сторін, не відкладати повстання. В Малязі від 11 червня страйк пристаневих робітників, на 18 червня заповіджений страйк залізничників, а вбивства, арешти, усування старшин з армії йдуть без кінця. Франко знає, що він ще не готовий. Він пише ще в останній хвилині листа до міністра війни Касареца Кірогі, в якому хоче з одного боку розвіяти підозріння щодо своїх намірів, з другого апелює до нього, щоб поклав кінець безправству в армії. Франсіско Франко хоче зискати на часі.

Але вже запізно. Три громові вістки спонукують Франка рішитися на негайне повстання: міністр війни повідомляє ген. Франка, що ставить його перед суд за державну зраду; є певна чутка, що на першого липня підготовляють повстання комуністи; Сальво Сотельо гине з рук червоних. Ся остання подія поділила на національний табор так, що можна було чекати самочинних виступів.

Ген. Франко видає приказ адютантові Франко, свому одноіменникові: «Пане отамане, передайте негайно всім нашим союзникам наступний приказ: В усіх залогах Еспанії, в одну й ту саму годину, владу в наші руки. Дальші прикази відносно години й міноти зриву слідуєть. Підписаний ген. Франсіско Франко».

«Я сам, звертається ген. Франко до ген. Оргаса, лечу негайно з вами — до Сеути. Військове повстання в еспанському Мароко почнеться в пя-

тницю, 17 червня. Ви негайно переймаєте там команду, яж лечу до Севілії. Ген. Моля негайно перейме начальну команду над північно-еспанською національною армією в Пампелюні. Метою всіх нас є: МАДРІД!»

ХІ ДО ЗБРОІ!

17 липня 1936 виступають повстанці на Канарійських островах і в північному Мароко. Близькою шириться вістка про національне повстання еспанського старшинства і національних партій. Хоч червона цензура негайно кладе руку на телеграф і пресу, але ціла Еспанія знає вже 19 і 20 липня, що ратунок зближається. Серед червоних переполох. 48 годин без перерви триває перше засідання уряду. Воно кінчиться уступленням прем'єра. Потім настає одна урядова криза за другою, аж поки влада не опиниться в руках «еспанського Леніна» — Лярга Кабалера, в якому Москва найде свій потульний знаряд. В розпачі узброєє уряд червону, голоту, що кидається на церкви, монастирі, крамниці, багаті приватні дома. Рабунок і морд досягають нечуваних розмірів.

В поодиноких містах виступають на вулицю залоги, *Фалянха* й інші національні організації — націоналісти переймають владу. Тут і там тривають кількадевні бої з лівими — у великій кількості міст повстання має безкровний перебіг. В самій столиці, в Малязі, в Сан-Себастьяні і в інших містах зрив не вдається тому, що або військові

частини не є вповні в руках повстанчого старшинства або самі провідники повстання не мають ко-нечної енергії, ні ясної уяви про свої завдання.

19 червня шле Франко перші військові транспорти з Марока на іспанський суходіл. Сі транспорти будуть в найближчих тижнях повтара-тися в масових розмірах — Франко послуговується при цьому кораблями однаково, як і літаками. В дальшому ході подій в поодиноких місцях осо-бливо сміливі старшини зможуть вдержатися довгі тижні посеред території опанованої червоними — так напр. в Овіедо, в столиці астурійської кому-ністичної домени або в Толедо, де в давньому ко-ролівському замку Альказарі, невеличкий відділ кадетів творитиме ядро оборончих сил. Характери-стично, що зразу навіть в однаково сильно кому-ністично як і сепаратистично настроєній Каталю-нії, вдається на якийсь час повстання. Скоро одна-че ген. Годед улягає перемозі й тут, як і в інших випадках невдач націоналістів, зрив кінчиться роз-стрілом тисячі повстанців.

В перших днях повстання лівий уряд шукає ратунку в старшинськiм корпусі. Всі антимілітари-стичні фрази йдуть тоді в кут. Уряд Мартінеса Барріоса телефонує 20 червня до ген. Моля й пред-кладає йому становище міністра війни в новому кабінеті. Відповідь генерала звучить: «Я дуже при-ємно зворушений вашим предложенням, але не можу його на жаль прийняти, бо беру вже участь у повстанні проти мадрідського уряду».

Ген. Моля видає на півночі Іспанії свій пер-ший поклик до населення, де повідомляє, що пов-стання піднято: «за згодою правдивого іспанського

народу. Є два провідники руху. Ген. Франко на півдні й я на півночі. Ми хочемо викоринити в нас до решти інтернаціональний марксизм і знову завести в Іспанії мир і лад». Ген. Франко видає подібну відозву на півдні, зясовуючи напрямні руху так: «Наш рух ніяк не звертається проти робітничої кляси, наш рух є просто еспанський і змагається за добро батьківщини й родини».

Речення в поклику ген. Моля про «двох провідників» окрилює лівих надією. Уряд звертається ще раз до Молі, намагаючися вигравати обох генералів проти себе. Але 25 липня Моля недвозначно відкидає всякі пропозиції: «Під сучасну хвилину не може бути мови про те, щоб творити в Іспанії лівий чи правий уряд. Проголошена диктатура й боротьба буде вестися аж до повної перемоги повстанців».

Коли ген. Кейпо де Ліяно, провідник націоналістів в Андалузії, що щодня говорить у радіо до еспанського народу, подає се до відома 26 липня, додає від себе: «Чи Асаня справді вірить, що можливо купити генерала? Я раджу всім місцевим органам піддатися повстанчому військові й не відважуватися на акти терору, які ми суворо будемо карати. Перемога наша. Арріба Іспанія!». До Кейпо де Ліяно звертався Асаня теж з підкупними пропозиціями, але з такимже вислідом, як і до ген. Моля. Так мусів втратити лівий уряд надію на розбрат в націоналістичнім таборі.

Повстанцям не вдалося провести переможного зриву в цілій країні рівночасно. Отже забракло моменту, здебільша вирішального для легкої удачі всякого повстання — скорих успіхів. В таких ви-

падках громадянські війни бувають довгі й криваві — тимбільше, коли в них безпардонно вмішуються закордонні сили, як в даному випадку Москва. В перших тижнях повстання опинилися на еспанському суходолі два більші «острови» в руках повстанців, один — на півночі з містами Бургос, Сарагоса, Валіядолід і Саламанка, другий — на півдні з містами Севілія, Кадіс і Кордоба. Дальші воєнні діяння підуть у напрямі сполуки обох островів і далі — почерез здобуття Іруну й Сан-Себастьяну, Толеда, Овіеда й Маляги — до довгої стадії боротьби за Мадрид. «Обставини» були такі, що повстанню не вдалося осягнути відразу своєї мети, м. ин. тому, що не стало часу для повної його підготовки. Людська воля — енергія ген. Франка, полководця й провідника народу, повинна надолужити те, що надірвали «обставини».

29 вересня стратегічна ситуація (получення обох названих вгорі «островів») дозволяє на те, щоб командування віддати формально й фактично в одні руки, в руки ген. Франка. Се стається по зустрічі генералів Франка, Моля й Кейпо де Ліана в Саламанці. Зложена з сімох старшин під головуванням ген. Кабанельяса, *Хунта насіональ де ѓефенса де Еспаня* в Бургосі, передає 1 жовтня ген. Франкові, як шефові уряду, найвисшу владу в державі. Від сього дня ген. Франко є одиноким політичним і військовим провідником національної Еспанії. В його руках опинилася доля еспанської країни, він перебрав на себе світово-історичну ролю завдати вирішальний удар московському комунізму там, звідкіля сей комунізм споді-

вався завдати вирішальний удар цілому світові.

Москва, від моменту національного зриву, кладе свою тяжку руку на політичні й військові справи червоної Іспанії. Советський амбасадор в Мадриді, жид Мозес Розенберг і «генеральний консуль» в Барсельоні, Антонов-Овсеєнко, відомий командант московських юрд в їх поході на Україну в зимі 1918-19 — стають фактичними диктаторами лівої Іспанії. Починається жахливий терор: в самому Мадриді у вересні 1936 розстріляли 15.000. До грудня 1936 се число зростає на 32 тисячі, а до лютого 1937 число розстріляних в Мадриді виносить 62.000!

Москва, прикликавши до помочі інші людовофронтівські держави, шле в червону Іспанію у великих кількостях людський і военний матеріал, самаж вивозить з своїми спільниками еспанське золото й скарби мистецтва. Осьтак справа Іспанії стає справою «боротьби світової демократії з фашизмом». Тупий московський генерал і розперезаний советський салдат починають надавати тон лівій Іспанії. Авантурничий елемент з цілого світу видає собі тут стрічу.

Міністри лівого уряду оферують на право й на ліво еспанські землі (Мароко) за добровольців і за гармати проти власних братів по крові. Селянинові в лівій смузі видирають останне зерно на прохарчування армії, яка бється за чужі інтереси. Робітника тероризує кожда існуюча ліва партія зокрема — а е тих партій і конфліктів між ними тим більше, чим безвигляднішою стає перед очима дійсність. Гострий розлам еспанських

комуністів на сталінців і на троцькістів утруднює Москві підпирання лівої Іспанії.

В тій Іспанії позначається чимраз сильніше спротив населення москво-комуні, на фронті чимраз більше перекінчиків до націоналістів. Іспанець з лівого боку зразу ошуканий, тепер прозріває. Іспанець може битися до останньої краплі крові за свою, навіть явно збанкрутовану ідею — але чужою насилля над собою він не знесе! В Іспанії, чим далі, нема вже фронтів громадянської війни — є іспанський фронт і фронт наїздника-москаля. Остаточна перемога націоналістів поступає не тільки на фронтах й не тільки через заломання тої самої ворожої ідеї, що банкрутує в Іспанії за останнє століття, але й через самообілізацію національного інстинкту перед обличчям зовнішнього ворога! Генерал Франко помагає викляруватися тим фронтам: тут — єдина Іспанія, там — Москва. Він проголошує засаду, що політичні гріхи минулого треба забути і що приймає рівноправним громадянином до своєї держави кожного іспанця, який щиро кине ряди лівих. »Саме з рядів отих, використовуваних і ошуканих — каже він — повстануть одного дня найбільше одушевлені борці за нову батьківщину«.

ХІІ ВІЙСЬКОВА ДІКТАТУРА

Від 1 жовтня 1936 Хунта *Насіональ де дефенса де Іспаня* в Бургос віддала в руки ген. Франка найвисшу владу, самуж її перемінив Франко на

т. зв. *Хунта техніка*. Від тоді устрій націоналістичної Іспанії представляється так: шефом державного уряду є ген. Франсіско Франко (імені начальника держави не схотів прийняти) і в його руках знаходиться однаково законодавча, як і виконавча влада. Судівництво лишається далі незалежне. Ради міністрів нема, але Франко має біля себе (в осідку генерального штабу, отже тепер в Саламанці) трьох державних секретарів: генерального секретаря, яким є його брат Ніколас; секретаря війни, яким є ген. Хіль Юсте і секретаря закордонних справ, що ним є один з найстарших і найбільше досвідчених іспанських дипломатів — Франсіско Серрат.

Згадана вгорі »технічна хунта« має завданням держати в руху механізм адміністрації країни. На чолі її стоїть ген. Давілія, а розпадається хунта на сім комісій, які можна порівняти з міністерствами інших країн. Головні завдання мають тут технічні дорадники. Найважливішим завданням хунти є крім біжучої цивільної адміністрації — організація повної перемоги. Заосматрувати населення в поживу не є в національній Іспанії ніякою проблемою, бо всюди панує достаток. Важливішою є заготівля всяких готових товарів і закордонна торгівля. Адміністрацією кермує генеральний губернатор, тепер ген. Фермосо, що приміює нововидавані закони через своїх 50 префектів, 50 провінціальних депутацій і громадські управи.

В *хунта техніка* випрацьовуються закони, які наперед вимагають потвердження голови хунти; а потім йдуть, через руки генерального секре-

таря еспанської держави, до підпису шефові уряду. З сього видно, як важливим є становище генерального секретаря. Тому Франко вибрав на се становище людину, що має його повне довіря: свого брата Ніколяса Франка, інженера фльоти й колишнього дірктора в морськїм міністерствї.

В сїй системї видно вже завязки нового державного устрою, який не лишає нічого з колишнього парламентарного ладу. Новий еспанський устрій буде протипарламентарний і матиме у великій мірі технічний характер. Нині він є знярядом військової диктатури, потім переходитиме певно еволюцію в напрямі опертя на політичні сили нації, в однопартійній державно-політичній системі. Тепер ніодна з існуючих партій не має співучасті у владі, хіба що поодинокі члени партій займають такі чи інші становища, технічного, а не політичного характеру. У Франковій системі пробивається його великий змісл реалізму і вміння організувати в найдоцільніший спосіб працю і життя. Звернутиб тільки увагу, що покинено світовий шабльон «ради міністрів», а створено на її місце два тіла.

По лінії сього прімату доцільности йде також створення — поза державними секретаріатами й *хунта текніка* — окремої установи *Делегасіон де Преса і Пропаганда*, під проводом Вінсентеса Гая, що безпосередно підлягає Франкові. Ся Делегасія має завданням сцентралізувати справи пропаганди в запіллю, закордоном і серед армії, Звідтіля її «міжміністеріяльний» характер. Партійна преса (фалянгісти мають найчисленнішу й найкраще вивінувану) дозволена, але підлягає,

як і вся решта преси, військово-політичній цензурі, яку виконують окремі «уряди преси» з старшиною на чолі.

Устроєва система Франка дає блискучі висліди: військові справи, внутрішня політика, закордонна політика — порушуються по тій самій узгідненій лінії. В національній Іспанії привернено спокій, лад і добробут, на скільки на се дозволяє військовий стан і спадщина минулого. Щоб хоч трохи зліквідувати сю спадщину вже нині — ще перед вирішальними реформами — в Іспанії організується «зимова поміч» й інші заходи національної самопомогги. В сій ділянці провідну роль відіграє націоналістична *Фалянге Іспаньоля*.

Про те, як може розвиватися політичне життя Іспанії надалі, може дати більше чи менше точні натяки ідеологічно-політичне обличчя Франка, про яке мова в найблизшому розділі.

ХІІІ ФРАНКО — ВОЖД ІСПАНЦІВ

Франка можна сьогодні бачити в Іспанії прилюдно дуже рідко. Він весь полонений своєю працею — раз за столом шефа уряду й начального військового вождя, вдруге на фронті. Тільки іноді промовляє до розентузіязованого народу. Бачимо в той час приковуочу постать генерала Франка, що є клясичним латинським типом. Середнього росту, сильно збудований, овальне обличчя, чорне волосся, високе, відкрите й похиле взад чоло, вірлиний ніс і великі очі, раз повні

вогню, раз — виразу шляхетного спокою. Промовляє з полум'ям — нерідко з сльозами в очах, коли говорить про велич ідеї, на якій службі стоїть. 45-літній диктатор Еспанії.

В життєписі вождя еспанців ми підкреслили такі його прикмети характеру: оптимізм, хоробрість, сталість в задумах і сліпу віру, у власні сили. Про нього, як і про багато великих полководців і провідників мас, можна сказати, що там, де інші добачували у Франка «щастя», — там перемагав його велитенський труд, невсипущість, вічна напруга, думки й волі. Франко віддається своїй ідеї душею і тілом. Ще в мароканський період свого життя мав стати на весільному килимі з жінкою, яка нині ділить труди його життя, і відложив в останній момент особисте щастя на пізніше, коли покликала його в поле важка воєнна ситуація.

Про Франка, як військового зверхника, пишуть*): »Будучи шефом мароканського легіону, тоді, коли начальники й старшини частин відпочивали по воєнних трудах і боротьбі дня, він кликав до себе інтендантів й обраховував з ними білянси й ситуацію військової каси 24-ох сотень, що були під його командою, так основно, що кождий легіонер знав щодня, скільки має на конті платні, а кожда частина, скільки має призначено на денне удержання. Далі — Франко не нехтує розривкою і побирає кінні перегони, гри зручності для своїх куренів. В години відпочинку вста-

*) El Tebib Arrúmi: *El Cardillo* — Avila 1937.

новляє змаги в стрілянні чи скоках. Заохочує своїх легіонерів до співу — і сам співає з ними; так твориться отсей чар музичної легіонерської поезії. І врешті, коли всі вже спали, він проводить ночі без сну, щоб вислідити у військових плянах все до найменшої топографічної таємниці й уплянувати конечні посунення, щоби здобути перевагу над ворогом і заощадити зусилля й кров своїх».

Ось ще одна прикмета вождя: витончене почуття відвічальности за довірених собі людей, вічна думка про душевний стан сих людей і щераз — праця, праця, праця за себе й за всіх. Нині в Еспанії кажуть про свого вождя: »Генерал, що працює та усміхається«. Се та сама життєрадісна усмішка, що мусіла блестіти на обличчі Франка в Мароко, коли співав з своїми легіонерами. Не покидає вона його й тепер, коли працює над пляном облоги Мадриду, або над новим державним законом або приймає важну делегацію.

Франко вірить в еспанця, бо він сам є повним втіленням еспанської вдачі. Се було в останніх днях липня 1936. Франко мусить слати дальші транспорт з Марока до Еспанії, але в гібральтарському проливі з'явилася червона ескадра. Націоналісти мають тільки одного контрторпедовця і два торговельні кораблі, які малиб перевозити військові частини. У Франковому штабі заявляють, що ризикувати висилкою, значить слати людей на певну смерть. Але ген. Кейпо де Ліяно з Севілії домагається негайної помочі. Франко, проти волі всіх, рішається на висилку — в білий день, о 4-ій годині по полудні. »Ви забуваєте — каже Франко своїм співробітникам — що ми рахує-

мося з чимось, з чим противник ніяк не може рахуватися: з моралю, карністю, з вірою в перемогу. Се, панове, нам вистарчає, щоб вислати транспорт, а коли не вірите — побачимо!». І транспорт перейшов ціло під обстрілом червоних кружляків. На торпеди й корабельні гармати відповіли з націоналістичних торговельних кораблів крісовим вогнем....

Франко знає свою расу й вірить в неї. В численних випадках в дальшій війні Франко братиме в розрахунок в своїх стратегічних плянах отсе «ірраціональне», чуже неодному полководцеві — і не помилиться. Еспанець на службі еспанської ідеї, під проводом еспанського вождя — стає знову тим лицарем з часів «реконкісти», конкістадором з часів «монархії, в якій не заходило сонце». Він стане теж в будівництві власного національно-державного життя на висоті завдання, бо Франко дасть йому змогу віднайти себе.

Безперечно, Франко, як політичний вождь, займає в галерії аналогічних йому постатей сучасності окреме місце. Революції не зносять ніяких шаблонів щодо форми вождівства. Еспанська національна революція вимагала не тільки політичного провідника, але й полководця. Те, що армія є передовим відділом революції, а боротьба за владу відбувається ні в парламенті, ні на вулиці навіть, а у воєнних окопах — перерішує в великій мірі справу, хто може бути керманичем тої боротьби.

Всеж булоб трагедією, якби Еспанія не мала у Франкові побіч полководця ще й політичного провідника — зноваж такого, який був

і є на потребу. Є се провідник, який вмів поїхати в травні 1936 на похорон англійського короля Юрія V до Лондону, де відбулося стільки політичних стріч, і там підготувати дипломатично свій зрив. Є се провідник, який у внутрішній політиці зумів своїм авторитетом повести єдино доцільну лінію приєднання до себе у вирішальну хвилину всіх здорових сил нації.

Найважливіше в даному випадку, що Франко — велика й притягаюча індивідуальність, залізна воля, чистий характер, ясна думка й здоровий інстинкт. Франкові чини говорять за нього краще, аніж говорила б його власна розбудована філософічно-політична доктрина. Бо він в першій мірі фаховий воєн. Його ядерні й прості націоналістичні гасла успішно здобувають йому націю.

Франко — політичний вождь нації, називає свій рух самовіднайденням народу, що здавалось от-от впаде до решти жертвою чужих ідей і чужих імперіалізмів. Він каже еспанцеві, що кождий член еспанської нації боронить не тільки свою батьківщину, але й, як колись, цілу Європу перед ворожими протиевропейськими силами. Се почуття власної місії, історичного змислу буття, вбиває досі — таке сильне в еспанця — почуття національної меншевартності. Се почуття знов робить Еспанію самою собою — як колись у героїчну добу боротьби з ісламом.

Рух Франка відкидає пережиті поняття «свобода, рівність, братерство», що досі не означали в Еспанії нічого іншого, як волю, за мовчазною згодою держави, мордувати політичних противників. Франко гостро розправляє з гріхами ми-

нулого. У вчорашній Іспанії ошукували безсоромно робітників їх власні провідники. Діти не мали школи, хворі шпиталю. Нова Іспанія вважає своїм святим обов'язком дбати за робітництво й за середній стан, хоронити мир у внутрішньому житті нації, свободу совісти й віри, зберігати незалежність батьківщини. Зовні Франкова Іспанія має бути нова, свободна, велика. Вона має навязати до імперських традицій. В неї не буде ні панів, ні рабів, ні убогих і пригноблених — одна народна родина.

Франко визнає соціальну справедливість основою нової держави. Самовбивча класова боротьба, шукання богів закордоном, що не дається погодити з національною гідністю, мусить у майбутньому щезнути. Нова Іспанія буде звільнена до решти з останків московської тиранії. Нація без марксистського розкладу, держава для нації, що прямуватиме своїм призначеним шляхом без вагань, раз на все поховавши нещасні теорії лібералізму й демократії.

Соціальна перебудова й поправа економічних умовин життя еспанського народу є завданнями найближчого часу. Метою є, щоб у нікого, хто любить свою батьківщину, більше не було потреби перемогати внутрішній неспокій совісти. Провід нової Іспанії не вдоволиться тим, щоб потішити незаможні верстви нації та зліквідувати тільки переходною нужду і біду, зроджену з історичних умов еспанського середнього стану. Франко хоче остаточно оздоровити відносини. Родина й вартість праці — це найсильніші життєві сили нового еспанського суспільного ладу, які разом з ремісничими

і робітничими корпораціями й з міською, провінційальною й краєвою самоуправами творять колеса, на яких порушатиметься нова держава, повна готовости до жертв і посвяти своїх громадян.

Се в головних зарисах Франкова ідеологічна підойма, на якій він будує свої відозви і промови. Тут можна знайти відповідь на питання органічної ідеї й форм життя, яке ми назвали вгорі суттєвим для нинішньої Іспанії. Сьогодні країна в стані війни й військової диктатури. Часто підноситься питання, як властиво генерал Франко, що стоїть понад політичними партіями, візьметься здійснити політичну і соціальну перебудову еспанського життя. Гадаємо, що остаточної відповіді в сій справі Франко й сам собі зараз не дає. Основною проблемою повоєнної Іспанії буде, яке місце в ній займе найсильніша національна партія — націоналістична *Фалянхе Еспаньоля*. Вона має нині до одного мільона членів, її міліція творить львину частину збройних сил еспанських повстанців. *Фалянхе Еспаньоля* — се справді еліта нації, цвіт еспанської молоді — провідна верства. Її ідеологія — ідеологія Франка, який здавна співпрацював з вождем національної фалянги Хозе Антоніо Прімо де Ріверою — практично, політично й духово.

Франко нині стоїть на надпартійному становищі. Він не вважає його нині доцільним кидати — але духово він фалянгіст. *Фалянхе Еспаньоля* в сей час обезголовлена — її вожд, визнаний своїми й чужими духовою величиною — Прімо де Рівера, в полоні, в руках червоних. Вони заповіли були його розстріл, але фалянга загрозила тоді

розстрілом рідні Асані, Кабалера і інших, що знаходяться в руках націоналістів. Доля Прімо де Рівери досі неясна. Його тимчасовий заступник Еділія відомий як організатор, але прикмет державного мужа йому бракує.

Можна сподіватися, що коли Прімо де Рівера живий і не знищений фізично чи морально червоними, він стане разом з Франком на чолі держави — у формі розподілу функцій, яку годі тут передішувати. Панує переконання, що обидва поміж собою від давна вирішили сю справу. Бо популярність і великі прикмети сих обидвох людей не уступають одні одним. Коли Прімо де Рівера не живе, або зруйнований тюрмою, Франко сам сповнить ролю, яку поклала на нього історія — з тим, що *Фалянхе Еспаньоля* буде, з природи річі, силою, на яку він опреться в кождім випадку.

Так чи йнакше — Франко й його чин ростуть на наших очах з дня на день. В Еспанії — він сьогодні визначний вожд міліонів. В тих націй, що визнають Москву й комунізм силами знищення й упадку — Франко один з ратівничих всього світа перед сим знищенням й упадком. Українські симпатії для генерала Франка й націоналістичної Еспанії, що знайшли свій вираз в низці привітальних листів і телеграм для нього зараз по зриві, відомі йому й він через своє міністерство закордонних справ вислав подяки на українські руки.

ПІСЛЯСЛОВО

(Про Дон Кіхота і донкіхотство)

Замало присвоїти собі відомости про найвидатнішу постать еспанської національної революції, треба вглибитися в психічну атмосферу, серед якої зродилася думка про повстання. Треба зацікавитися з душею Еспанії, з душею еспанського народу. Найкраще се зробимо, коли візьмемо за провідника одного з найвидатніших письменників новітньої Еспанії — Мігеля де Унамуна. Коли познайомимось з його твором, про нестерпного лицаря Дон Кіхота, про сього сто процентового еспанця, якого подовгаста і очайдушна постать знову мандрує напів забутими культурним європейцем шляхами піренейського півострова.

Ця постать — несподівано воскресла у вогні еспанського повстання — є символічна для нашого тривожного часу взагалі...

Книга Унамуна називається (цітуємо з німецького перекладу) — *Das Leben Don Quijotes und Sanchos*, а в ній на 574-ох сторінках, мов бенгальським вогнем, освічує нам автор висміюваного одними, звеличуваного другими — героя геніального Сервантеса, і — його духових дітей, героїв сучасного національного повстан-

ня Еспанії. Бо для Унамуна — твір Сервантеса є «не- смертельний твір, що стоїть поза всякою добою, не привязаний до границь власної країни»; твір, що від- криває нам загадку «донкіхотизму» взагалі.

Чи не прийшов час — запитує Унамуно — «щоби серед сього бідного, здевотілого і мирного світу лю- дей, що вродилися, сплять, множаться і вмирають, — щоби серед сього світу хтось здолав розплутати ша- лену мрію, очайдушне божевілля?»

Тяжко ставляти в наш час великі проблеми. Хто сим займається, зараз стягає на себе підозріння, «що хоче тим робити гешефти, або що хоче здивувати ближніх і стягти на себе їх увагу». Коли хтось від- криває надужиття, поборює несправедливість, бичує лайдацтва й нікчемність, — тоді рабські душі питаються: що за ціль має він у голові? Які його наміри?« Тако- му зараз приписують всілякі наміри: що прагне, щоби йому золотом заткали пхельку, що ним кермує за- здрість, помста, або жадоба сенсації. Там, де лиш пахне героїзмом — зараз з'являються кумошки від біль- шости з своїм: *нащо і пощо?* — з своєю льогікою, з своєю брудною льогікою.

Бо «що відноситься до нинішнього дня, то всі оті нужденні душі є дуже вдоволені, бо існують нині. Бо їх існування їм цілковито вистарчає. Існування, поле, чисте існування зовсім, вщерть виповнює їх душу. Вони не мають найменшого зрозуміння до того, що опріч сього існування і над ним, муситьжеж ще щось бути!»

«Але чи вони дійсно існують? — питається автор, і відповідає: — Я не думаю. Бо колиб вони дійсно існували, вониб терпілиби під сим своїм існуванням і ніколи ним не задовольнилисяб. Колиб вони дійсно,

направду існували в часі і в просторі, вониб ненавиділи свою клітку, вониб мучилися тим, що не живуть у вічнім і безконечнім». А се терпіння, ся мука — сеж е ніщо инше, як терпіння Бога, що страждає в нас, бо чується замкненням у нашій часовій обмежености.

Якеж божевілля, яку мрію треба їм прищепити, сій нужденній юрбі? Яку? Мрію про новий хрестовий похід, — «щоби з рук дяковчителів, ціруликів і князів — визволити гроб Дон Кіхота. Я гадаю, що треба гукати до хрестового походу, щоб визволити гроб лицаря шаленої мрії з рук лицарів розсудку». Визволити — і не вдаватися в дискусії з тими, що задро стережуть той гроб.

Про донкіхотизм говорить автор і про його філософію. В його імя треба зібрати відділ вірних, що йшлиби наперед, не оглядаючися за собою, лише на небі шукаючи нової ясної зорі. «Коли ся шалена мрія огорне маси, коли стане мрією цілого народу, цілого покоління, вона перестане бути божевіллям». Тоді з мащення стане дійсність.

»Ти і я — говорить Унамуну про себе і про свого приятеля, з яким провадить розмову — ми зійшлися на тім, що є велика потреба — юрбі, народові, нашому еспанському народові прищепити божевілляну мрію якогось з його земляків, який був направду шаленим маніяком, а не лише удавав божевільного... Сим земляком очевидно був ніхто инший, як лицар з Ля-Мадчи.

В Еспанії говорять про фанатизм. Фанатизм? Унамуну був обурений, коли йому говорили про сей удомашнений фанатизм. Він прагнув иншого. »Нічого, що є регламентоване, загнуждане, спроваджене в упорядковані канали... ніщо з того не має спільного з фа-

натизмом: Ні! Ні! Нічого з того, що лопотить на вигадкованих логічними формулками прапорі, не є фанатизмом. Нічого з того, що має «програму», нічого з того, що ставить собі на завтра завдання, яке потрапить розвинути в методичнім рефераті якийсь промовець«...

Не сього треба еспанському народові. Треба, «щоби наряд збігся до гурту і з криком: зробім щось нечуване й велике — рушив наперед. А коли якийсь дякоучитель, цірулик, чи князь (сі постаті позичає автор з роману Сервантеса) затримають його і захочуть йому сказати: «Діти мої, се добре, що я бачу вас сповнених героїзмом, і шквотим обуренням, я теж хочу йти з вами, щоби доконати сього величного діла — але чи не ліпшеб нам перш погодитися, в чім се діло, яке ми хочемо довершити, властиво має бути«... Коли деякі з тої галайстри, про яку я щойно говорив, прийдуть і захочуть тими промовами затримати відділ, юрба повинна зараз кинути ними об землю, перескочити через них, і тоді — початок до великого діла буде довершений».

»Чи ти не думаєш — каже Унамуно до свого приятеля — як багато є в Еспанії самітників, яких душа стремить до якогось незвичайного чину, до якогось діла, до вибуху? Розглянься довкола, чи не вдасться їх зеднати, створити з них карний відділ і впровадити їх в рух, бо і я пішовби за ними, щоби визволити гроб Дон Кіхота, хоч і не знаємо, де він находиться».

Кудюю прямувати? Просто перед себе, карати неправду і зло, туди, де є гроб Дон Кіхота. А що маємо робити підчас походу? Що? Боротися, боротися! Як?

»Як? Коли натрапите на когось, хто бреше, — то крикніть йому в лице: ти брешеш! І йдіть далше. Коли спіткаєте когось, що плете нісенітницю і якому з роззявленим ротом прислухується юрба, гукніть: ви є тумани, ви! І рушайте далше«.

Демаскувати злодія, дурня і брехню на кожнім кроці і так посуватиметеся наперед до вашої мети...

»І коли у вашій мандрівці побачите квітку край дороги й захочете її зірвати, то зірвіть. Але — проходячи мимо, не зупиняючись, зараз наздоганяючи свій відділ, якого хорунжий, що несе хоругву, не сміє відвести свого ока від зорі у височині. А коли хтось припне собі квітку до грудей, або до шолому, не на те, щоби споглядати на неї, але щоб інші її бачили на нім — гоніть такого геть!

Так має робити той, хто знає небезпеку, повну проваль поезію фанатизму. Ся поезія — проста і сувора, та не всім дано зрозуміти її. А вже найменше — отим цинічним філософам, отим ніжнодушним, толерантним людям, які все розуміють і все прощають. Бо: хто все розуміє, той не збагне нічого, а хто прощає все, не прощає нічого«.

Відділ, що шукає гробу мандрівного лицаря, — повинен недовірко ставитися до всякого роду «спеців», що до нього примазуються. Бо не в них, не в числі треба шукати підпори, а в своїй вірі. Шаленим повинна вистарчити їх віра. »Пюстарайся жити в невгаваючій вірі почувань, старайся, щоби тебе опанувала одна велика пристрасть. Лише одержимі доконують на правду великих діл, що тривають і несуть плоди...

Треба, щоб кожного зжирала вічна пропасниця, спрага за недослідженими, безбережними океанами, го-

люд за безконечними світами, туга за вічністю...

Іди у велику дорогу, і всі подібні до тебе самітники підуть разом з тобою, поруч з тобою, навіть коли ти їх і не бачитимеш. Кождий з них думатиме, що мандрує одинцем, всеж — творитимуть вони святий курінь, курінь святого, що ніколи не матиме кінця, хрестового походу».

Не звертати уваги на тих, що не йдуть з тими, що шукають гробу. Не прислухуватися до їх базікання і балачок. »Заткай вуха!, голоси своє слово, щоб ваглушило їх паплянину і мандруй далі до своєї мети».

А передусім треба визволитися від одної небезпечної для мандрівного лицаря недуги: »відвчитися дбати про те, що думають про тебе інші!...»

Хтож був той Дон Кіхот, якого гроба радить своїй нації шукати Унамуну? Се був лицар, »якого шал зробив нас мудрими». Він був »міцної тілесної будови, тендітний, сухого обличчя, любив рано вставати і — полювати«, холеричної вдачі. Таку саму вдачу мав і той лицар Христа, Гнат Льюйолья... Бідність, в якій зріс Дон Кіхот, віддалила від нього всяке почуття переситу». Він мріяв про чини, які прагнув і мав довершити. »Був контемлятивної, споглядавчої, митикуючої вдачі, бо лише контемлятивні душі задумують чини, подібні до довершених ним. Не хлібом одним живе людина. Тому й годував він свою душу книжками про чини тих відважних лицарів, які не журилися скороминучим життям, лиш стреміли до ніколи не минаючої слави. Туга за славою була головним двигуном його діянь».

Чи був божевільний? Такий як Демокріт з Абдери. Який висловлював думки, що до тої міри лежали поза межами звичайних, що ціле місто Абдера ува-

жало його за несповна розуму. Але коли одного разу його відвідав Гіпократ, щоб уділити лікарської допомоги, то рішив, що Демокрит є наймудріша на світі людина. Що несповна розуму були якраз ті, що покликали до нього Гіпократа...

Таким »несповна розуму« в своїй країні був за життя і Дон Кіхот. »Він втратив розум — зауважує Унамуно. — Так, він його втратив на щастя нас всіх, щоби лишити нам незатертий приклад душевної величі і шляхетного серця. Бо колиб він не стратив розуму, чи бувби він тоді здібний довершити своїх пероїчних діл?... Його думка була повна найгарніших дивоглядних уяв, і він вірив, що вони — є правда, коли на ділі се була — лише краса. В неї вірив він з такою живучою, такою творчою вірою. Він постановив — ті образи, які відкривало йому його »божевілля«, вичарувати в самім житті. І лише через те, що він в них вірив, здійснив їх, зробив їх правдою... Як ті мандрівники з мечем і списом, був він рішений нищити несправедливість, ставляти чоло небезпекам, здобувати своїйому імені — славу. Здобути собі честь у службі своїйому краєві. Ся честь, се було бажання, щоб далеко в просторах лунало його імя, се було бажання — вічно жити в потомних віках. »Хто втратить свою душу — каже Ісус — знайде її.

Альонзо Кіхано втратив свій розум, щоби віднайти його наново, в Дон Кіхоті, розясненим й повним слави«.

Знайшовши свою ціль, він зараз рішив її здійснити, бо хоч мав контемпллятивну вдачу, але не лише контемпллятивну. Насамперед витягнув стару лицарську зброю, що лежала на горищі, яку »розіла іржа миру«, як каже Камоєнс в *Люзіаді...*!

Коли людина доконує великого чину, вона ніби наново народжується, вона здобуває собі нових, ліпших предків, перестає бути тим, чим була досі, з чого вийшла. Ще вчора звав він себе сином Пієтра, тепер він називає себе »сином своїх діл«. Звідти походить і кастильське прислів'я: »кождий є сином своїх чинів«.

Він вибрався в свою нову життєву путь з твердим наміром — карати зло, але »без певного, добре передуманого плану і без ніякої програми реформ«. Життя — є життя, а не система. Дійсний героїзм є в тім — щоб чекати на ласку подій і — приготовитися до них.

Передусім ненавидів він брехню. Бо брехня — се зброя слабих. Сильні — як хижаки — мають міцні зуби і могутні пазури, тому й уважають, що мати їх — ознака шляхетности; натомісьць: мати гадючу отрую в устах, заячу звинність в ногах, хитрість лиса в голові, брудноводну заслону каракатиці, і особливо брехню, що мати се — се ознака низького і нікчемного...

Відразую і нехітю стріли отсі нікчеми появу Дон Кіхота і його діла. Ті мірноти, які великість душі міряють тілесними користями, або вигодами, що вона дає — ще розуміли, чому Дон Кіхот визволив наймита, якого батожив господар. Але вони ніяк не могли второпати, чого вимагає лицар адорувати якусь Дульчінею з Тобосо, якої вони ніколи на власні ючи не бачили? Вони не розуміли мови лицаря, що невелика заслуга узнавати когось і вірити в нього, коли його оглядаєш власними очами. Що заслугою є — вірити в щось гарне, чого ще нема коло вас і що ви щойно побачите, за що треба сперечатися, боротися і наражати своє життя.

Вірити... В сім був Дон Кіхот правдивим си-

ном свого народу, який теж колись з мечем в одній руці і з розпяттям в другій. — разом з Сідом покидав свої родинні сторони, щоби пуститися в далекі незнані краї, наверхтати варварські народи на незнану їм віру... Нікчемні душі жадали, щоб він показав їм образ своєї панни-мрії, і не хотіли йти за ним наосліп, на віру.

В своїх словних суперечках часто не виходив Дон Кіхот переможцем. Але — його тріумфом завше була відважність наміру, не сам успіх. Великість Дон Кіхота полягала на тім, що він ніколи не уважав себе переможеним». Бо не завше винен герой, коли падає на землю. Часто винна його неfortunна Росізанта...

Трагедією, а може щастям лицаря з 'Ля-Манчи, була його вічна самотність. »Велична і страшна є доля героя, який сам в своїм серці відкриває своє покликання, а яке інші можуть побачити не скорше, як воно виявиться назверх. Власне тому живе герой самотно серед людей, його самотність стає товаришкою його життя, вона надихує його відвагою і силою...

А коли ви скажете мені — пише Унамуно — що таким способом кожний зможе базікати про своє покликання і почуватися героєм на тій підставі, що маячить про місію, отриману від Бога; що кожний таким способом може піднести себе над інших, — то я відповім, що не вистане твердити про свою місію і покликатися на неї. Треба також в неї дійсно вірити. Хто в неї в душі не вірить, — той хутко зрадиться і ніхто з оточення, ні за життя, ні по його смерті, в нього не увірить.

Хто лише хвалиться своїм покликанням, той хвалиться самим собою. А не тільки люди, але й ангели

падають, коли зачинають ставати самозакоханими і улягають почуттю самовдоволення.

Брат Дон Кіхота стримував його від його намірів. Таке саме притрапилось і Гнатові Льойолі. Коли його старший брат Мартин Гарсія радив йому не вплутуватися в справу, яка «зруйнує надії, які ми на тебе покладали, і яка покриє цілий наш рід вічною ганьбою», — Гнат не дослухав своїх, як не послухав їх і Альонзо.

Дон Кіхот боровся не раз з вітряками. «Але ті вітряки, створені, щоби молоти людям муку на хліб, який вони їли, — згодом обернулися в потворів, що зробили з людей худобу. Обернулися в льокомотиви, динамо-машини, турбіни, парові кораблі, самоходи, телеграфи, дротяні і дездротні. І всі вони виряджують нам ті самі шкоди. Вони викликають страх перед собою і адорацію до себе, вони — сі чудесні потвори — змушують вільну людину клячити в доросі перед ними, ставати їх рабами. Колись ще людська істота — коли так піде далі — видихне свою вичерпану втому і нудьгою душу до ніг велитенської фабрики, яка служить до виробів якогось житєдайного еліксіру. Але бідний, стомлений і виснажений Дон Кіхот хотів жити, бо свого добра і здоров'я шукав в собі самім, в своїй душі, тому і мав відвагу — боротися з вітряками...» Які — за наших часів — стали на правду закаптуреними злими велитнями, що чигали на нашу згубу...

Що в сім нападі Дон Кіхот зломив свій спис? Се нічого. Серце його лишилося незломним. А коли так, то не тяжко за новий спис тому, хто його хоче мати. Так пішов він в дальшу путь, без нарікань,

бо закон мандрівних лицарів забороняє їм скарги і плач.

Коли иноді нещасний Санчо-Панца — по перемозі свого пана і володаря — кидався на поваленого противника, щоби здерти з нього вбрання, Дон Кіхот ніколи не робив нічого подібного. Пюгорда до до-часних дібр — се була може його найголовніша чеснота. А коли Панца уперто натякав Дон-Кіхотові про обіцяний острів-нагороду за спільні труди і бої, лицар відповідав: »О Санчо, Санчо! Коли вже ти вто-ропаєш, що не острів, не скороминуча могутність, лише слава твого володаря, вічне стремління, — ось в чім твоя нагорода!«

А коли боязкий Санчо перестерігає лицаря, що його можуть за убійство противника потягнути до суду, лицар зауважує: »алеж де й коли ти читав, щоби хтось лицаря тягнув на суд за те, що хтось страпив життя від його меча? Хто, як Дон Кіхот у власнім серці но-сить свій закон, той стоїть над людськими параграфами. Тому, хто любить, нема иншого закона, крім його любови, а коли він вбиває з любови, — хтож може його за се обвинувачувати?«

Взагалі — повчає Унамуну — мусимо вже відзвичайтися від тої марної привички юристів оцінювати людські вчинки після їх зовнішніх наслідків і часових шкод, ними спричинених, від яких терпить той чи инший пошкодований.

Еспанський народ — пише Унамуну — терпить від обвинувачення, що свою віру хотів накинути людям вогнем, мечем і насильством. Але найсумніше — що се не зовсім так було. Найсумніше, що еспанські кон-хістадори вибралися в світ не тільки, щоби накинути свою віру, але й — задля золота, для рабунку. »Я —

пише автор — ворохоблюся навіть проти того, хто — з мечем Сіда в правиці і з книгою в лівиці — приходить, щоби, проти моєї волі, вратувати мою душу. Але — остаточно — так буває тому, що той хтось цікавиться мною, що я для нього — людина; для тогож, який приходить лише витягнути в мене гріш за грошем, оциганюючи мене марним товаром, — для того я не є навіть людиною, лише покупцем, клієнтом». Та всеж шкода, що світ конкістадорів обернувся в світ крамарчуків!

»Що за страшне життя!« — скрикує Унамуно. І в дальшій — ви вже чуєте крик, що видобувався в дна душі народу, який тужив за Дон Кіхотом; який — не зазнавши війни і революції — прагнув наглої зміни, по засаді — »хоч гірше, та инше«... »Що за страшне життя! Що за гниль під зеленим килимом, таким, здавалосьби, свіжим і цвітучим! Що за гладке, спокійне плесо на озері з затрутою водою! Ні, ні, тисячу разів ні! Тоді хай вже Бог пошле нам скорше світ, в яким всі відчують шляхетно, хоч і спричинюють тільки шкоду довкола; світ, в яким люди себе — в своїй любови — взаємно ранять і калічать, і в яким всі ми мовчки терпимо під тим лихом, яке змушені завдавати иншим... Хтось скаже, що не можна творити добро, не будучи самому добрим, що добрі чини повстають з доброго настрою, як з свого джерела... Але я відповім так, як Павло з Тарзуса, що, роблячи добро, яке я люблю, я роблю на ділі зло, якого не люблю. Скажу також, що ангел, що куняє в нас, завше прокидається, коли його пориває звір; прокидається і плаче, що є в неволі і що є нещасливий. Скільки добрих почувань випливає з лихих дій, до яких наклоняє нас звір, що сидить в нас«...

Коли авторові кажуть, що часи Дон Кіхотів для Іспанії минули, він не годиться з тим: »Не треба слухати тих, що оповідають про сильні і — вмираючі народи, бо світ вічно обертається в колі, і те, що нині робить тебе нездібним, здобути успіхи, якраз се може послужить тобі в майбутнім, щоби затріюмфувати завтра. Іспанський народ — терпеливий, а терпеливості належить остаточно перемога«.

Хто змагається — на тім немає сорому. Коли Пилипові II донесли про загибель його »непереможної армади«, яка мала завоювати Англію, володар з незакаламученим спокоєм відповів, що він не посилав своєї флотії битися з стихіями...

Хто вирушає з непереможною армadoю — той не повинен спускатися на свої зовнішні змисли, бо ними кермує страх. Як Санчом Панцом. Сей страх часто не дає нам добре бачити, ні чути. Панца може сміятися з фантазій свого пана, бо йому здається, що він один все бачить ясно перед собою. Але, коли залягає ніч, він тулиться до свого володаря і боїться відійти крок від нього. Так дитина, що тримається чужої спідниці — сміється з свого власного опікуна, коли побачить причину страхіть. Так роблять всі сторонники »санчоланцизму«, або як його ще звать — позитівізму, натуралізму і емпіризму. Але не мають рації Панци, бо якби не світив тепер день, завше йому на зміну прийде ніч. А тоді — коли тяжко розрізняти шелест і звуки, коли тяжко не боятися, — він знову потребуватиме Дон Кіхота, без якого ніколи не уздрівби світанку нового дня.

Дон Кіхот був лицар, але — не з свого гербу і предків випроваджував своє право носити щит і щит. Він — як той легендарний сотник д-ра Гуарте — бачив свого батька в своїй правиці; він думав, що сей

його батько і він були — ліпші і шляхетніші люди, від неодного з його противників, що пишалися давністю свого рода... Не те важне, хто мав яких предків, але те, чи він сам буде предком своїх нащадків, джерелом нових потоків. Дбаймо скорше про те, щоби бути батьками нашого майбутнього, аніж синами нашого минулого...

Сею правою рукою — бореться мандрівний лицар з чарівниками, вітряками і з іншими насильниками і злими духами. «Божевільні» вчинки, але — завважає Унамуно — «шал, правдивий шал — се є те, що нам, єспанцям, як найбільше потрібне, сей шал може видікує нас від чуми «здорового розсудку», того «здорового розсудку», який в кождім з нас вбиває його найістотніше, найбільш таємне і правдиве Я... Віра в абсурдальне, в те, чого ніяким розумом, ні льогікою не довести, є єдино правдива віра. Її мав Дон Кіхот з Ля Манчи.

Сього не розуміє не лише Санчо Панца. Сього — передусім — не розуміли найблизші земляки Альонза. «Найбільші вороги перся — се його найблизші кривні, які ніжно люблять його тілесною любовю. Вони люблять його не задля його вчинків, і не задля нього самого, лише задля себе самих. Вони люблять його не задля його діла, що є змістом його душі і цілого його життя. Вони люблять його тут, в тім, що є в нім часового, скороминучого, не в тім, що в нім вічне. Євангеліст Марко пише в третім розділі своєї Євангелії: коли Христос вибрав своїх апостолів, оточила його велика юрба, «так, що не могли ані хліба зісти». Тоді почувши се, прийшли його кривні, щоби покликати його до себе і казали про нього, «що він не-при-собі». А коли йому сказали з юрби: «ось мати твоя і брати

твої на дворі шукають тебе», Він відізався: «Хто се мати моя або брати мої?» І, позирнувши кругом по тих, що сиділи коло нього, рече: Отсе мати моя і брати мої! — Хто бо чинитиме волю Божу, той брат мені й остра моя і мати».

Для нікого не є герой, святий і Спаситель більше шаленим, аніж як для своєї родини, своїх родичів і братів. Тому і «дяковчитель і цірулик» з містечка, звідки походив Альонзо — уважали його не за героя, а за божевільного. Тому його кривими були лише ті, яких серця запалали його шаленством. Тому не мав він наразі приятелів, тому мусів бути самотником.

Унамуно вже згори бачить своїх земляків — яких він за Сервантесом зве «дяковчителями і ціруликами», — як вони глузують з нього, що хоче, мовляв, позувати на оригінальність, боронячи Дон Кіхота. Але Унамуно відповідає здогадним противникам: «коли ви не відчуваєте того глибокого переняття, пристрасти і палу, яким горить моя душа, тої внутрішньої тривоги, ані горячої туги, якими я пишу сей коментар до Дон Кіхота, — коли сього не відчуваєте, то я можу вас лише безмірно жалувати, вас марних і нужденних невільників глупого здорового розсудку...»

Не минула Дон Кіхота і та пляга, яка є конечним шаблем всякої трагічної постаті і всякої ідеї — не оминув його глум і насміх. *Esse homo!* — так глузували фарисеї з Спасителя. *Esse demens!* Се божевільний! — так глузували з Дон Кіхота рідні цірулики.

Цірулики, приклонники свобідного і всесильного розуму і всесильної логіки — мусіли кпити з того, для кого не розсудок, але воля творила світ. Вони гадали — *nihil volitum, quin praecognitum* — ніколи не

хочемо ми того, чого передтим не пізнали. Дон Кіхот думав навпаки — *nihil cognitum, quin praevolitum* — нічого ми не можемо пізнати, заки не зачнемо того хотіти. Віра і воля — творять світ. Коли математика вбиває — каже Унамуно — то математика є брехня. Коли ми бачимо марево в пустині; коли нам здається, що досягли життєдайної оази; що схилилися над водою й утишили нашу спрагу; коли підносимося знову з припливом свіжих сил — тоді се видиво в пустині — було правдою, а вимріяна вода — правдивою водою. Правда — се те, що жене нас до діянь, що дозволяє нам осягнути те, до чого змагали.

Панци теж мають свою логіку — але логіку вербальну, словну. Але Дон Кіхот знав, що тими самими словами виражаємо різні річі і різними словами ті самі річі. Для Санча Панца було в великій мірі нелогічно, що його пан і володар — від щастя і багатства волів «порожню славу». Але такі вже всі Панци. Вони готові навіть шаленого уважати за мудрого, коли його божевілля приносить їм щастя й добробут. Вони уважатимуть мудрого за тумана, коли його мудрість заваджає йому нагромадити скарби.

Таким мудрим був Дон Кіхот. Був — відважним. Мав відвагу нехтувати всім: чи тими, хто «позбавляв» його розуму, або добробуту, бо мав відвагу бути собою. А вміти прийняти на себе тлум «ближніх» — се не така легка річ, як комусь здається. Ціле наше нещастя в нашій моральній боягузстві, в браку завзяття і рішучості, визнати перед всіми свою віру, свою правду, ширити її і боронити до останнього: під насміхами «ближніх» і — дальних. Унамуно пригадує, як перед кількома роками зажадав він деяких реформ

в еспанським шкільництві. Йому відповіли, що се булоб «не на часі». «Не на часі! — обурюється еспанський автор. — О, як мені обридло чути, як називають річами «не на часі» всі найконечніші і найслухніші річі, все те, що заколючує травлення вигідних череванів, а дурнів допроваджує до скаженіни! Чого боїтеся ви? Що може ізза тих річей повстане суперечка, або що зачнеться громадянська війна? Тим ліпше, бо саме сього потребує Еспанія. Так — повторяє він — саме сього потребуємо ми.

»Нам не бракує мудрців, які до зануди повторяють ту саму літанію, що треба залишити нарешті всі ті суперечки поміж еспанцями. Передусім мусимо стреміти стати сильними і багатими. Сі боягузи не можуть второпати, що ми не станемо ні сильні, ні багаті, заки не розв'яжемо передусім питання, яке є найважніше з усіх. Я повторяю: наша Еспанія не матиме ні цвітучого хліборобства, ні промислу, ні торгівлі, ні вигідних шляхів, що ведуть до міст, в які варта поїхати, — поки ми не відкриємо в собі нашого христіянства, нашого донкіхотства. Також назовні, так довго не будемо ми могутньою державою, так довго не зможемо провадити блискучого і повного слави життя, доки не запалимо в серці нашого народу вогню вічного неспокою. Не може бути багатим той, хто живе з брехні. А ся брехня сеж і є насущний хліб нашого духа...« Брехня, яку витереблював Дон Кіхот.

»Сею брехнею є передусім — пише Унамуну — слово «мир», що було ще недавно (коли він писав свою розправу) в устах в усіх його земляків. Мир, мир, мир — квакають всі жаби в наших ставках. Мир, мир, мир! — певно, має бути мир, але — щойно по перемозі щирости і коли поконаємо брехню. Певно, хай живе мир,

але ніякий мир компромісів. І ці нікчеми ще мають Імя Христа на устах! Таж Христос не приніс мир у світ...»

Вони говорять про мир, про те, що «е на часі» і про те, що не є, не розуміючи, що ніколи не є на часі порозуміння синів Тьми з синами Світла. Що ніколи між ними нема і не може бути миру доти, доки сини Тьми не щезнуть з цього світа. Поки цього не сталося, світ завше потребуватиме — Дон Кіхота, якого правом — є меч, якого засадою — є відвага, якого наказом — його воля».

Легенда? Чому ж осміювати легенду? Так Дон Кіхот приніс з собою на землю легенду. Але лише те йонує в дійсности, що — має вплив, що ділає, що спонукує людей чинити. Коли так звані легенди надихують людей бажанням чинів, запалюють їх серця, або дають їм потіху в сім життю, такі легенди є правдивішою дійсністю, аніж щобто не було инше.

Таких дійсних легенд ніяка сила розсудку не знищить. Забогато розуму вкладають в свої аргументи ті, що обдирають легенди з їх чару, щоб їм могло удалися їх намагання. Свята Тереза казала, що многим проповідникам не вдасться навернути заблудші душі тому, що «ті, що проповідують, мають забогато розуму і не тратять його навіть тоді, коли їх огортає великий вогонь Божої любови, як колись апостолів, і тому палахкотить те полумя в них не так яскраво, як булюб треба».

Ся легенда зробила чудо. Вона була тим двигуном, яка зрушила з місця навіть — Санча Панца, вигідницького, трохи ледачого, трохи закоханого в матеріяльних щеденних благах, Санча Панца.

Очевидно, — він нераз хитався в своїй вірі в поклонання свого пана і володаря, але — все йшов за

ним. Нераз бурився на філософію вандрівного лицаря, для якого — надія була всім, посідання — нічим. Нераз протиставляв тій філософії свою власну: що «ліпше горобець в жмені, ніж голуб на даху». Але — йшов за ним.

Напевно, не мало знайдеться людей, які дорікати-муть Дон Кіхотіві, що вирвав Панца з його спокійного домашнього життя, відірвав від мирної праці, спонукав його покинути жінку і діти, щоби понити за незваними примарами. Але...

Але Унамуно думає інакше. Він каже: «певно, є дрібні душі, які твердять, що ліпше бути наїдженою свинєю, аніж нещасливою людиною. Але, хто хоч раз закоштував щастя бути людиною, той все волітиме бути нею, хочби в найтяжчій нещасті, аніж животіти годованкою безрогою...»

Ось чому треба вічно тримати душі своїх ближніх в сталій тривозі і неспокою, розбурхувати їх до їх найглибшого дна, будити сплячих, коли їм грозить якась небезпека, про яку не знають, або „коли можна показати їх зорові щось сліпучо-гарне.

Треба випровадити людські душі з святого спокою — коли вони наївно йому віддалися — і витворити в них могутню тугу, навіть коли нема переконання, що дасться осягнути мету тої туги. Треба вирвати Санча з обіймів його родини, з затишку рідної стріхи, щоби потягти на незнані шляхи таємничих пригод. Треба зробити з нього — людину.

Існує глибокий, замкнутий в собі, внутрішній спокій душі, і сей спокій можна досягти лише тоді, коли стрясете з себе сповидний спокій домашнього вогнища і мир рідного загумінку. Неспокій янгола — величніший від спокою худоби.

»Санчо, Санчо — кличе Унамуно, — колиб всі ті, які заздять тобі твого миру, який ти зазнавав перед-тим, як твій пан вирвав тебе зі стану спокою, — колиб вони знали, що значить боротися за свою віру!»

Тіло людини живе лише тому, що мусить що хвилини змагатися з всевладною смертю, а душа — також живе лише тому, що що хвилини свого життя дужається з смертю. Хто тікає від широких шляхів змагань і дужань — той не живе, лише повільно вмирає.

Широкі шляхи — шляхи безнастанних змагань і боротьби, се шляхи всяких вандрівних лицарів. Франциск Асизький, який пророкував, що колись його подивлятиме цілий світ — був одним з таких лицарів. Одні стають героями, другі — святими.

Як Дон Кіхот, що запалився читанням лицарських романів, і що помандрував в незнане, так і свята Тереза, що, начитавшись житій святих, пустилася з братом в країну маврів, щоби потерпіти там за віру, а коли завдання показалося невикональним, замкнулася пустинницею на ціле життя, — обое були вандрівними лицарями своєї віри. Таксамо, як Льюїоля.

Всі вони шукали в суті річи того самого: пережити себе самих, тобто жити по смерти в пам'яті людськості, або в лоні свого Бога. «І який був найінтимніший двигун нашого еспанського народу — питається Унамуно, — як не те саме горяче бажання, горяча туга — жити вічно, у вічній згадці потомних віків? Бо і чимжеж иншим є наш культ смерти, який не є ніяким культом смерти, лише культом не смертності»...

Коли Санчо, практичний Санчо, радить своєму панові, коли він вже так дбає про своє безсмертя — нехай вступить до монастиря, Дон Кіхот відповідає:

»не всі ми можемо вступити до монастиря, й є багато доріг, якими Господь провадить своїх до неба«.

Не промовляє зовсім проти великості Дон Кіхота, проти чарівної суггестивної сили його легенди, що Панца, якого веде за собою, — часто зраджує його. Або — скажім — часто в нім і в його післанництві — сумнівається. »Віра Панца в Дон Кіхота не була мертвою вірою, не була брехливою вірою, що спочиває на невідомості. Навпаки, се була дійсна, живуча віра, яка живилася сумнівами. Бо лише ті, що сумніваються, дійсно вірять. Тіж, які ніколи не мають сумнівів, яких віра ніколи не зазнає спокус, ті не вірять на правду. Дійсна віра годується тими сумнівами, дійсну віру здобувається що хвилини, подібно, як і дійсне життя спирається на смерті, відновляючись кожної миті, бо життя — се безнастанний, творчий чин. Життя, без певного роду смерті в нім, без знищення і розкладу в своїм ставанні булоб нічим іншим, як тривалою смертю, скамянілим спокоєм. Ті, що не вмирають, не живуть. Ті не живуть, які не вмирають що хвилини, щоби в ту саму мить воскреснути наново. А ті, що не сумніваються, не вірять на правду. Віра підсичується і підтримує себе тим, що вона стало приборкує і знищує нові, вічно нові сумніви. Віра підтримується тим, що вічно мусить розпорозувати сумніви«.

Санчо мав сумніви, »але, коли твоя голова казала тобі, — що так воно не є, але внутрішній голос твого сумління промовляв і доводив, що воно таки є так, то всеж твоя воля гонила тебе наперед в отвертій суперечці з твоїм розумом, гонила туди, куди кликала твоя віра«.

Ні, легенда Дон Кіхота хоч і будила сумніви, але зате і тим більшу віру в її герольда.

І коли на прикінці роману — блукаючий лицар знає глибоких розчаровань і бачить в своїй Дульчині, за яку боровся ціле життя — те, чим вона дійсно була, що ж? Се звичайний шлях людських взлетів і розчаровань. Який не кидає ніякої тіні на великі мрії, на великі унесення і на величність тих, що за ними тужать і стремлять до них, і що завше диктуватимуть світові свої уподобання.

Як лицар смутної постаті бакаляврові Карасці. Вже кинутий на землю списом Дон Кіхота, мусів той урочисто визнати незрівнану красу чудової Дульчині і присягнути, що буде «бачити, вірити і думати так, як бачить, вірить і думає Дон Кіхот». »Так — завважає Унамуно — мусять всі бакаляври, якби їм то і не прийшло тяжко, признати, що правдою є те, що проповідують, яко таку, лицарі; так мусить падати на землю здоровий людський розсудок, коли його торкветься спис героя; так »божевільні« мусять привести до розуму тих, які уходять за мудрих, будучи в дійсності вісімнадцятими туманами...

Ненавидять Дон Кіхота бакаляври і з інших причин: Унамуно наводить пригоду з печерою Монтезіно. Дон Кіхот був готовий спуститися в пропасть. Але коли він хотів се зробити, ціла хмара круків і ворон, що гніздилися коло пропасти, перед входом до неї, з галасом і краканням кинулися на лицаря, замикаючи йому доступ туди... Чи не так, — питається Унамуно, — роблять з кожним, хто хоче зглибити всі таємні печери рідних традицій і хто стрічає на своїй дорозі людських ворон і круків, які ніколи не важилися запуститися в найдальші глибини тих традицій, але всеж з безмірним нахабством роблять гармідер і називають себе мешканцями незглиблених глибин, правдивими вар-

товими традицій? Тоді, коли вони були лиш злими духами, які будяччям перегородили доступ до дійсних традицій народу, які було їм не вигідно відслонювати.

Спробуйте — пише Унамуно — зробити так, як блукаючий лицар, спробуйте повіривати будяччя і розігнати круків, — що за лемент счинять вони! Прозиваючи вас «жепським сином народу, що не має ні любови, ні пієтизму». Але їх не треба слухати. «Заткайте вуха — радить Унамуно — й удавайте глухого перед тим навісним краканням!»

В сій печері бачив Дон Кіхот видива, яких навіть він перед тим не бачив.

Хочби навіть сі видива не були ними, «помилка, в яку віряться — каже Унамуно — варта більшої пошани, аніж правда, в яку не віряться».

«Я — казав Дон Кіхот до Санча, — вродився, щоби безнастанно вмираючи — жити, а ти, щоби безнастанно заїдаючи — вмирати.»

Говорячи про свого лицаря, Унамуно — ніколи не забуває про сучасну Іспанію. Унамуно завважує, що «кождий блукаючий лицар мусить розсікати на кавалки і нищити те, що під маскою фікції більше спричинює шкоди, ніж всяка помилка». Смерть шахрайству! Смерть всьому видуманому, зблягованому, удаваному! Священник, який — не віруючи — вимовляє святі слова молитви — є чимсь потворним! Ще потворнішим є театр ляльок, що його Дон Кіхотові довелося бачити й який він побив і поторошив на великий жах присутніх!.. «У нас є — пише Унамуно — другий театр бездушних ляльок, де ті, що впроваджують їх в рух, сіпаючи за мотузки, сидять за лаштунками... Є в столиці моєї країни — і країни Дон Кіхота — театр маріонеток, де як і в романі Сервантеса — грають «Визволення Мелі-

зандри», відродження Еспанії... Там, в Кортесах, в парламенті — побачите маріонеток з тіста, що рухаються мов ті манекіни Педра, що сіпає їх за шнурок. Направду, крайня пора, щоби серед тих ляльок з'явився шалений вандрівний лицар і — не зважаючи на лемент і крик — поперевертає всі ті ляльки, що завзято між собою гестикулюють, щоби пообтинав їм голови, руки й ноги, щоби знищив ціле майно і доробок Дона Педра».

В сих словах вже брешуть в Унамуна тута за провідником, за вождем народу.

А коли питаєте, — хто ж дає право Дон Кіхотіві нагороджувати добро й карати зло, колиж є приставлені на те спеціально особи і поваги — то Унамуно знає у відповідь лише слова насміху і глузу. Чи не таке саме питання — як сміє він вчити, що є порок, а що чеснота — ставлячи різні «поваги» Гнатові Льюїолі? Трудно, коли світ, що повинен стояти на ногах, стоїть до гори ногами, завше мусять з'являтися оті «божевільні», що — одні — б'ються з вітряками, а другі — закладають юрдені або чернечі чини.

Від Еспанії — пише наш автор — відлетів дух гумору, так тісно пов'язаний з духом героїзму. Всі стали страшенно поважні, поважні аж до глупоти. «Вони навчають поважно, проповідують поважно, брешуть поважно, обдурюють з повагою, ломлять дане слово поважно, сперечаються поважно, працюють, бавляться і сміються навіть поважно». Тому, що від них відлетів дух донкіхотського героїзму, відлетів від них і дух гумору трагічного лицаря...

Чи мій народ — з розпачу питається Унамуно — має остаточно зректись донкіхотства? Чи остаточно має потонути в чеснотах Санча Панца?

Відповідю на сей виклик — була еспанська національна революція. І коли з африканських пісків прийшов до Еспанії новий Дон Кіхот, яким був генерал Франко — Унамуню з захопленням і радістю вітав його. Очевидно, викликаючи скажену лютю у тих крамарчуків і ціруликів з червоно-панцівського фронту, яким хотілосяб мати його при собі...

Один з тих, що писали про Франка (**G. Rotvand — *Franko et la nouvelle Espagne***) поясняє в двох словах конечність його приходу: »Діктатура? Певно, що так. В кожній новочасній політичній «Кухарській книжці» можна знайти перепис: візьміть анархію, додайте до неї трохи часу, і матимете диктатуру«.

Так повстали інші диктатури, так повсталала й диктатура ген. Франка в Еспанії. Вже маршал Льоте африканський, що знав його, казав: »Франко — се хтось« (**Francso, c'est quelqu'un**) і він був ним дійсно. Не любить розп'юсу, ні реклами, до чину готується довго, виконує його — швидко, не піддається нічиїм впливам. Ентузіяст, але не ентузіяст без голови. Релігійний, але не дево́т.

Одного разу прийшло до нього на авдієнцію двох єзуїтів. Чекаючи, один з них потиху спитався другого: — чи Франко практикуючий католик? — »Брате, — відповів другий, — люди приходять до церкви, мов до криниці, де напувають свою душу. Ті, що мають душу, як шклянка завелику, повинні часто доповняти свої запаси. Тіж, що мають душу мов глек завелику, можуть робити се рідше. Генерал Франко належить власне до тих останніх.«

Не будучи дево́том в релігії, не є Франко і дево́том в політиці. Він виразно перестерігав упрівілейовані класи, щоб не чекали багато від нього, що він прави-

тиме на користь середних і бідних верств. Як той лицар з Ля Манчи, нищитиме він несправедливість, брехню, насильство й облуду, які — в наші часи — звели собі вигідне кубло в комунізмі, в соціалізмі, і в тій потворній масці — якою прикриваються новітні злі чарівники — в демократії.

Криваву боротьбу, яку провадить еспанський Дон Кіхот XX віку — провадить він проти тих самих ідей і нерозуміння проти тих самих навіть осіб — проти яких змагався й український Дон Кіхот, той збірний Дон Кіхот, що в 1917 році витягнув свій меч проти варварів, що сунули на Київ з півночі. За прикладом давних наших Дон Кіхотів — Сірків і Гордієнок. Тому та боротьба так близька і така зрозуміла нам.

Приглядаймося їй і тому, хто її провадить і організує. »Тіні середовічних лицарів« — яких бачив колись Хвильовий на Україні, тінь Дон Кіхота знов блукає там. Щоби знову видобути свій караючий меч.

РЕДАКЦІЯ

ЗМІСТ

I Вдача еспанської нації	3
II Сумерк імперії	7
III Еспанська руїна	9
IV Франко — дитячі й хлопячі роки	14
V В Мароко	16
VI Франко і Прімо де Рівера	19
VII Політична боротьба виповіджена!	22
VIII Зміни в республіці	26
IX Москво-Еспанія	31
X Франко готується	35
XI До зброї!	40
XII Військова диктатура	45
XIII Франко — вожд еспанців	48
Післяслово (про <i>Дон Кіхота і донкіхотство</i>)	57

Книгозбірня Вістника

- ч. 1 *М. Острове́рха:* **МУСОЛІНІ** V наклад ц. зл. 1
- ч. 2 *М. Ма́кілвель:* **ВОЛОДА́Р** ц. зл. 2
- ч. 3 *М. Анто́нович:* **ГЕРРЕС** ц. зл. 1
- ч. 4 *Р. Єндик:* **А. ГІТЛЕР** ц. зл. 1
- ч. 5 *Д. Варнак:* **КАРДИНАЛ МЕРСІЄ**
ц. зл. 1
- ч. 6 *Л. Мосендз:* **ШТАЙН** ц. зл. 1'50
- ч. 7 *Д. Варнак:* **ДАНІЄЛЬ О'КОННЕЛЬ**
ц. зл. 1
- ч. 8 *В. Темляк:* **ВОГНИСТИЙ ХРЕСТ**
полковник Ля Рок
ц. зл. 1'50
- ч. 9 *Д. Донцов:* **ПАТРІОТИЗМ** ц. зл. 1
- ч. 10 *Д. Варнак:* **ТАЄМНИЦЯ ОРГАНІЗАЦІЇ**
ц. зл. 1'50
- ч. 11 *Д. Донцов:* **ДУРМАН СОЦІЯЛІЗМУ**
ц. зл. 1'50
- ч. 12 *М. Анто́нович:* **МАРШАЛ ВПЕРЕД**
(Бліхер) ц. зл. 1'50
- ч. 13 *В. Темляк:* **ЗАВДАННЯ НОВОГО**
ПОКОЛІННЯ II наклад ц. зл. 1
-
-

Ціна 1.50 зл.